

A hellenizmus filozófiai mozgalmairól – Epikurosz, az élet élvezetének filozófusa

A klasszikus görög bölcselet rendszeres kidolgozása Platón és Arisztotelész nevéhez fűződik. Filozófiájuk oly mértékben mindenre kiterjedő, hogy akár azt is feltételezhetnénk, az őket követő korszakok filozófusaiban még csak igényként sem merült fel eredeti filozófiai struktúrák megalkotása. Szerencsére ez nem így történt. A hellenizmus korában a görögség önmagáról és a világról való gondolkodása megváltozott, az új helyzet új problémák felmerülésével járt. E kort határozottan negatív jelzőkkel szokás jellemzni; Nagy Sándor halálával az egységes hellén világbirodalom megvalósulásának esélye is szertefoszlott, kaotikusnak nevezhető állapotok uralkodtak. Egy gazdaságilag és politikailag meggyengült civilizáció utolsó színrelépésének nagy pillanata ez, de tévedés volna természetlenné minősítenünk, ugyanis a görögség fényéhez illően, ezen utolsó fellépésével végérvényes és kitörölhetetlen nyomot hagyott. A drámai színre lépés tárgyiasult formái a művészeti alkotások és a filozófiai iskolák, amelyek elsősorban a korszak morális jellegére voltak nagy hatással. Tanulmányomban a hellenizmus korában népszerű, Epikurosz (Kr. e. 341–270) nevéhez kötődő, az élet élvezetére tanító hedonista irányzat bemutatására vállalkozom, igyekszem az emberiség első tapintható pesszimizmussal átítatott korszakában alkotó filozófusnak az élet nehézségeire gyógyírt adó tanácsait bemutatni, amelyek kétségtelenül napjaink válságos időszakaiiban is hasznunkra lehetnek.

I. EPIKUROSZ FILOZÓFIÁJÁNAK FORRÁSAIRÓL

Epikurosz életéhez és filozófiai elgondolásaihoz a császárkorban tevékenykedő Diogenész Laertiosz a legfőbb forrásunk, mai fogalmaink szerint a filozófia iránt rajongó műkedvelőnek neveznénk. Diogenész Laertiosz *A híres filozófusok élete és nézeteik* című műve elsősorban az általa olvasott szövegek kivonatát, jegyzetét tartalmazza. Felbecsülhetetlen érték az antik filozófiával foglalkozók számára. Művének utolsó, tizedik könyvét teljes egészében Epikurosznak szenteli. Nem tudjuk pontosan ki lehetett Diogenész Laertiosz fő forrása a fejezet összeállításakor, de feltételezni lehet, hogy az epikureista Apollodórosz, mivel megnevezi őt és hivatkozik is annak *Epikurosz élete* című írására.^[1] Diogenész Laertiosz

[1] Diogenész Laertiosz, X. 2.

Epikurosz három tanítványához írt filozófiai levelét, a *Levél Hérodotoszhoz*, a *Levél Püthoklészhez* és a *Levél Menoikeuszhoz* és című írásait szó szerint idézi, továbbá közread egy Epikurosznak tulajdonított *Alapelvek* című, 40 tételből álló összegzést is. A három levél közül a Hérodotoszhoz írt a természetfilozófiai, a Püthoklésznek szóló az ismeretelméleti, a Menoikeuszhoz pedig az etikai tanok kivonatát tartalmazza. Nem csupán Diogenész Laertiosz az egyetlen forrásunk az epikureista filozófiához. A három autentikus levél mellett a latin költő, Lucretius *De rerum natura* hexameterben írt művét is meg kell említenünk. Lucretius Epikurosz filozófiájának tudományos igényű megismerésére latin nyelvű változatát adja, műve elsősorban Epikurosz filozófiájának dicséretéért értékelhető.^[2] Epikurosz mozgalmanak népszerűségét támasztja alá az a különleges forrás, amelyet egy sziklafalba vésvé találtak a Kis-Ázsiai Oinandia romjai között. Egy helybéli tehetős polgár, akit az utókor Oinandiai Diogenésznek nevez a Kr. u. 2. században Epikurosz tanainak el nem múlását azok kőbe vésésével kívánta elérni. Szintén említésre érdemes a *Vaticanae sententiae* fragmentum gyűjtemény, melynek különlegessége, hogy elszenesedett papirusz tekercsek felirataiból állították össze. A leltre egy leégett könyvtár romjai között bukkantak a 18. században, Herculanumban. A tűzvészt egyértelműen a Vezúv 79-es kitörése okozta.^[3] Az egykori könyvtárlajdonos nagy valószínűséggel az epikureista filozófiához vonzódott, ugyanis a maradványok között legnagyobb számban Cicero kortársának, az epikureista költőnek, Philodémosznek a művei találhatók, továbbá Epikurosz *A természetről* című műve. Másodlagos forrásaink között számos Cicero művet is meg kell említenünk. Cicero a görög filozófiát alaposan ismerte, filozófiai írásait értékes kommentárokként, a görög bölcsélet e korszakának másodlagos forrásaiként is értékelhetjük. Epikurosz elgondolásait a *De finibus bonorum et malorum* című munkájában foglalja össze, de elsősorban annak etikáját vázolja. Cicero valószínűleg több Epikurosz művet is ismert, ezért hiteles interpretálónak tekinthetjük.

Láthattuk tehát, hogy Epikurosz tanításainak eredeti forrásai igen csekély számban maradtak fenn, de ez nem jelenti azt, hogy nem volt termékeny szerző. Műveinek címlistáját Diogenész Laertiosz közli megjegyezve, hogy a filozófus nem volt rest író.^[4]

[2] Jelen tanulmányban elsősorban az eredeti görög szöveg alapján felgöngyölíthető epikurosz filozófiát kívánom ismertetni, terjedelmi okokból Lucretius szövegeire csupán utalásokat teszek, elemzésüktől eltekintek, ez utóbbira egy későbbi tanulmány publikálásakor vállalkozom.

[3] A művelt és valószínűleg vagyonos herculaneumi polgár magánkönyvtárának porrá égett tekercsei felbecsülhetetlen értékeket rejtenek, ám a leletek rossz állapota miatt időigényes a megfejtésük. (Long, 1998, 33.)

[4] Diogenész Laertiosz, X. 26. „Epikurosz nagyon termékeny szerző volt, írásaival minden korábbi filozófust felülmúlt, megközelítőleg háromszáz tekercsnyire tehető az eredeti epikurosz gondolatokat tartalmazó művek száma, amelyekben más szerzőktől egyetlen idézetet sem közölt.”

Tanulmányomban Diogenész Laertiosz szövegeinek fordításakor eltértem az eddig megjelent magyar nyelvű fordításoktól, tekintettel arra, hogy az epikurosz terminológia pontosabb visszaadására törekedtem. A szövegek fordításakor a görög szöveget <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/>

Epikurosz modernkori recepciójáról is érdemes említést tennünk. Hermann Usener *Epicurea* 1887-ben Lipcsében kiadott műve tekinthető az első modern Epikurosz fordításnak,^[5] amely Diogenész Laertiosz Epikurosszal foglalkozó X. könyvének egyes részleteit tartalmazza. A három levél teljes szövegét és az *Alapelveket* Peter von der Mühl adta ki, szintén Lipcsében, 1922-ben.^[6] Lucretius *De rerum naturájához* készült kommentárok és műfordítások szintén nélkülözhetetlenek az epikurosz tanok feldolgozásához, közülük az egyik legfontosabb Karl Lachmann 1882-es kommentárja.^[7] A hellenisztikus filozófia iránti érdeklődés napjainkban egyre népszerűbb. A hellenizmus filozófiai iskoláiról, így az epikureizmusról is, számos általános ismeretet nyújtó tankönyv jelent meg a közelmúltban. Az egyik legfontosabb kézikönyv a 2007-ben publikált *Hellenistic Philosophy* című kötet, amely az elemzések mellett gazdag forrásanyagot is tartalmaz.^[8] Magyar nyelven eredetinek tekinthető Epikurosz szövegek közül a három levél és az *Alapelvek* olvashatók, Kövendi Dénes és Sárosi Gyula fordításában.^[9] A közelmúltban jelent meg Rokay Zoltán fordításában Diogenész Laertiosz görög filozófusokat bemutató írása,^[10] így az Epikuroszról szóló teljes tizedik könyv is olvasható magyar nyelven. Lucretius költeménye, amely jobbára másodlagos forrás Epikurosz tanításaihoz, Tóth Béla hexameteres fordításában olvasható.^[11]

II. EPIKUROSZ ÉLETE

A görög filozófusok antikvitásban keletkezett biográfiáit érdemes bizonyos fenntartásokkal fogadnunk. A későbbi korok rajongó értelmisége ugyanis hajlamos volt kedvence élettörténetét kiszínezni, vagy éppen elhallgatni bizonyos tényeket. Fontos leszögezni ugyanakkor, hogy a filozófusok életéről szóló írások mégsem tekinthetők teljesen haszontalanoknak, hiszen egy bölcs filozófiai nézeteit a róla szóló beszámolók is tükrözik, belőlük kiolvashatók az adott mozgalom fontosabb tanításai is.

Kétségtelen, hogy a régmúlt korok nagy személyiségeinek életét bemutató kutatóknak nem kevés fejtörést okoz a fennmaradt források minimális száma, de legfőképpen azok hitelessége. Epikurosz esetében is elmondható, hogy az életrajzi adatok eléggé gyérek. Diogenész Laertiosz az egyetlen adatközlőnk.

- dl10.html (letöltés: 2012. augusztus 22.) oldalról töltöttem le, amely H. S. Long 1964-es oxfordi kiadásának elektronikus verziója. Fordításaimat egy román nyelven megjelent Diogenész Laertiosz szöveggel is egybevettem, amely C. I. Balmuş fordítását tartalmazza. Laertios, Diogenes, Despre viețile și doctrinele filosofilor, Iași, Polirom, 1997.

[5] Usener, 1887.

[6] Muehl, 1922.

[7] Lachman, 1882.

[8] Algra et al., 2007.

[9] Epikurosz, 1994.

[10] Diogenész Laertiosz, 2005.

[11] Lucretius, 1997.

Epikurosz származását tekintve megegyeznek a vélemények, hogy athéni volt, ezt Métrodórosz, a filozófus legkedvesebb tanítványa állítja.^[12] A lemboszi Hérakleidész pedig azt is hozzá teszi, hogy Számosz szigetén nevelkedett. Az athéni polgárok gyarmatvárost hoztak létre Számosz szigetén, és nagy valószínűséggel a filozófus családja Epikurosz gyermekkorábban telepesként egy ideig ott tartózkodott. Az sem kizárható, hogy athéni származásúként, de Számoszon született. Apja a források szerint tanító volt, később Epikurosz csatlakozott hozzá.^[13] A Számoszon töltött gyermekkor után, tizennyolc éves korában, rövid időre Athénba került, a kötelező katonai szolgálat idejére. Ekkor a platóni Akadémia élén Xenokrátesz állt, Arisztotelész pedig Khalkisz szigetén tartózkodott.^[14] Mindezek alapján kikövetkeztethető, hogy Epikurosz athéni katonai szolgálatának kezdete Nagy Sándor halálának évére tehető, azaz Kr. e. 323-ra, ebből pedig születési éve is kiszámítható: Kr. e. 341.

Nagy Sándor halálát követően a gyarmatvárosok elveszítették befolyásos szerepüket, Számoszt is elhagyták az athéni telepesek, ekkor helyezte át Epikurosz is székhelyét Kolophónba, ahová valamivel korábban apja települt. Diogenész Laertiosz szerint a kolophóni tartózkodása idején gyűjtött első alkalommal maga köré tanítványokat, de említést tesz arról is, hogy Kr. e. 309-ben Mítülénében és Lampaszkoszon is próbálkozott iskolát alapítani.^[15] A kolophóni évek után, Kr. e. 307-ben visszatért Athénba, ahol végül sikeres volt iskolalapítási szándéka. Az időpontot azért ismerjük ilyen pontosan, mert a forrás megnevezi az Athénba érkezés időpontját: Anaxikratész archónsága idején történt.^[16] Athénban az éppen ott működő atomista és szkeptikus filozófusok társaságát kereste, de a filozófiával nem ekkor, hanem még a Számoszon töltött gyermekora idején került kapcsolatba. Arisztónra hivatkozva Diogenész Laertiosz arról tudósít, hogy Epikurosz ifjúként a Számoszhoz közeli Teósz szigetről származó szkeptikus

[12] Diogenész Laertiosz, X. 1. „Epikurosz athéni polgár, a gargettosziak közül, a Philaidák nemzetségből, Neoklész és Khairesztratei fia, ahogyan azt Métrodórosz írja a *Jó származásról* című művében. Hérakleidész *Szotión összefoglalásában* azt írja – és sokan mások is állítják –, hogy Számoszon nevelkedett, ahová az athéniak gyarmatosítókat küldtek.”

[13] Diogenész Laertiosz, X. 4. „Apjával írás-olvasást tanított, nevetségés összegért.”

[14] Diogenész Laertiosz, X. 1. „Athénba tizennyolc éves korában érkezett, amikor az Akadémián Xenokrátesz tartott előadásokat, és amikor Arisztotelész Khalkiszra menekült Makedón Nagy Sándor halálát követően. Miután a számoszi gyarmatvárosokat Perdiccas felszámolta, Epikurosz az athéni tartózkodást követően Kolophónba utazott apjához.”

[15] Diogenész Laertiosz, X. 2. „Ő maga állítja, hogy a filozófiával való foglalkozást tizennégy éves korában kezdte el. Az epikureista Apollodórosz az *Epikurosz élete* című művének első könyvében azt állítja, hogy tanáraiban való csalódása miatt kezdett bölcsellettel foglalkozni, mivel azok nem tudták megmagyarázni számára Hésziodosz 'káosz' fogalmát.”

Diogenész Laertiosz, X. 15 „Körülbelül harminckét évesen iskolát alapított, de előtte Mítülénében és Lampaszkoszbán is működtetett iskolát körülbelül öt évig, csak aztán tért Athénba.”

[16] Diogenész Laertiosz, X. 2. „Egy bizonyos ideig Kolophónban élt, tanítványokat gyűjtött maga köré, de később visszatért Athénba, Anaxikratész arkhónsága idején.”

Nausziphanész^[17] tanítványa volt,^[18] aki oly hatással volt rá, hogy gondolatait saját rendszerébe is beemelte. Nagyon meglepő ugyanakkor, hogy Epikurosz később e mesterét csípős megjegyzésekkel illette, eltávolodott tőle, mivel nem osztotta azon elképzelését, miszerint a filozófia legfőbb fundamentuma a természetfilozófia, és csak erre alapozva érdemes retorikai vagy akár etikai kérdések megvitatásba kezdeni. Ugyancsak Számoszon ismerte meg a platonista Pamphiliosz tanait, ám Arisztónnak ezt az egy említését leszámítva Pamphilioszról semmit nem tudunk. Nem lehetett nagy hatással Epikuroszra, hiszen Epikurosz nem osztotta Platón tanait, filozófiájára inkább az atomizmus hatott, de erről a későbbiekben részletesen szólnunk majd. Nagyon lényeges információ tehát, hogy a filozófus Athénban nem előzmények nélkül kezdett el bölcselettel foglalkozni.

A Kr. e. 3. századi Athénban a filozófiáját tanulmányozni vágyók két lehetőség közül választhattak: vagy a Platón és Arisztotelész-követők szigorúan szabályozott iskolájába léphettek be,^[19] vagy ettől az elittől erőteljesen eltávolodva, akár meg is tagadva azt, valamely nem intézményesített filozófiai mozgalomhoz csatlakozhattak. Az utóbbi utat választókról sem lehet határozottan azt állítani, hogy maximálisan elfordultak volna a nagy filozófus elődöktől, hiszen az lehetetlen is, de esetükben egy sajátos igény jelentkezett a lazább keretek között művelhető filozofálásra. Epikurosz lelkületéhez is ez állt közelebb, már iskolájának helyszíne is erre utal, a háza udvarába várta a filozófiájára vágyókat, az iskola is innen kapta a nevét: Kert (Képosz).

Epikurosz filozófiájának gyökerei inkább a preszókratikus bölcsek tanaiban találhatóak, különösen Parmenidész metafizikája és Démokritosz atomizmusa volt rá nagy hatással, illetve a Szókartész tanítvány, Arisztipposz hedonizmusa.^[20] Epikurosz ugyan filozófiai előzményekre építve, de saját filozófiát alkotott.

Második athéni tartózkodása idején, Kr. e. 307-ben, eleinte egyszerű tanítói munkát vállalt, később viszont saját iskolát alapított.^[21] Athén egyik külvárosi részében, Paireusz kikötő közelében vásárolt egy ingatlant, ahol baráti összejöveteleket szervezett a bölcselet kedvelőinek. A Kert később a mozgalom központ-

[17] Nausziphanész Kr. e. 4 század végén tevékenykedett, az atomista Démokritosz köréhez tartozott, de a szkeptikus Pürrhón tanítványaként is említik, elsősorban retorikai tárgyú írásokat adott közre.

[18] Diogenész Laertiosz, X. 14. „Arisztón az *Epikurosz életéről* című művében állítja, hogy Epikurosz *Kánon* című művébe részleteket emelt be Nausziphanész *Tripodosz* című írásából, azt is hozzászéli, hogy Epikurosz hallgatta őt, továbbá, hogy Számoszon Pamphilioszt is.” Nem tudjuk pontosan meghatározni melyik Arisztónról lehet szó Diogenész szövegében. A peripatetikus Arisztón és a sztoikus Arisztón neve ismert, de egyikőjük sem írt művet Epikurosz életéről. A szövegben említett Arisztón valószínűleg egy epikureista filozófus volt.

[19] A platóni Akadémia és Arisztotelész peripatetikus iskolája jól szervezett intézetek voltak Athénban, külön épülettel, saját könyvtárral, a tanulni vágyók bizonyos pénzbeli juttatások ellenében vehették igénybe a szolgáltatásokat. Lásd bővebben: Bene, 2007b, 147–189.

[20] Diogenész Laertiosz, X. 4. „Elismerte Démokritosz tanait az atomokról, valamint Arisztipposzét a gyönyörűről.”

[21] Diogenész Laertiosz, X. 10. „A mindenfelől felkeresték és együtt éltek vele Kertjében, amit nyolcvan minért vásárolt, ahogy Appolodórosz említi.”

jává vált. Nem szervezett intézményre kell gondolnunk, hanem egy közös elvek szerint élő baráti társaságra. Összetartozásuknak alapját a filozófia iránti szeretet és az együtt töltött tartalmas, kellemes idő adta. Epikurosz írásaiban mindig hangot ad barátai iránt érzett mélyes szeretének és tiszteletének. Az itt folytatott filozofálási szokásokról keveset tudunk, de valószínűsíthető, hogy nem szigorú tanmenet szerint merültek el a bölcseletben. Talán a mester műveit olvashatták, sokszorosíthatták az epikureizmus népszerűsítése végett. Epikurosz iskolája nem csupán a helyszín és a működés tekintetében volt egyedi és rendhagyó, hanem az odalátogatók miatt is. A filozófia iránt érdeklődőket válogatás nélkül hívta meg Kertjébe. Tudomásunk van róla, hogy a szabadokat éppúgy befogadta, mint a rabszolgákat, feltételezhető, hogy a nőket is.^[22] A társaságot az egyenjogúság szelleme hatotta át, ami még jócskán újdonságnak számított a korabeli Athénban. A Kert lakói nem szenvedtek hiányt semmiben, de a gyönyörök habzsolására sem törekedtek. Az élet tiszteletét tartották a legfőbb értéknek, baráti összejöveteleiken nem a hangos mulatozás vagy orgia, hanem a mértéktartás volt jellemző. A tagok a politikai élettől tudatosan távol maradtak, a közösségi élet gazdasági, katonai alapon való szerveződését egyszerűen megvetették, így próbálták megőrizni szabadságukat. Az adott kor hangulatából kiindulva ez nem meglepő. A polgárok a hellenizmus korában egy valamikor sikeres, de ekkorra már eltorzult politikai berendezkedés keretei között éltek, ezzel magyarázható, hogy a személyiség születése nem a közösségi élet terében, hanem a magánszférában, a családban vagy a baráti közösségben érhető tetten.

Epikurosz haláláig vezette a központot, a beszámoló szerint filozófiai hitvallásához illően fogadta a végzetet. Diogenész Laertiosz tudósít arról, hogy az élvezet filozófusát súlyos vesebaj kínozta, amit nagy önfegyelemmel tűrt. A legenda szerint, amikor érezte, közeleg a vég, meleg vizes fürdőt kért, hogy azzal enyhítse testi fájdalmait, bort fogyasztott, tanítványaival beszélgetett, így kívánta elhagyni a világot.^[23] Epikurosz Kr. e. 270-ben halt meg, hetvenegy éves korában. A Kertet egyik tanítványára és egyben barátjára, Hermakhoszra hagyta, aki kevésbé bizonyult jó szervezőnek, ugyanis a Kert a mester halálát követően már nem tündökölt. A központ nem, de a mozgalom tovább élt, hiszen az epikureizmus divatos irányzattá vált a császárkorban.

[22] Diogenész Laertiosz, X. 3. „Az epikureista Philodémosz a Filozófusokról című művének tízedik könyvében azt írja, hogy testvéreit Neoklészt, Khairedémoszt és Arisztobuloszt is arra bízta, hogy vele együtt foglalkozzanak a filozófiával, sőt, még saját rabszolgáját Múszt is, ahogyan ezt Müronianosz írja a *Párhuzamos történetek összefoglalásában*.”

[23] Diogenész Laertiosz, X. 15. „Epikurosz vesekő okozta betegségben halt meg. A kór tizennégy nap alatt végzett vele, ahogyan Hermakhosz meséli. Hermipposz pedig azt írja, hogy egy meleg vízzel teli bronz kádat kért és tiszta bort, azt iszogatva kérte barátait, ne feledjék tanításait. Így érte a végzet.”

III. EPIKUROSZ FILOZÓFIÁJA

A klasszikus görög bölcselet egységesítő jellegétől eltérően a hellenizmus filozófiai ismérve a diszciplinárizálódás. A filozófiát három fő ágazat szerint művelték: a természetfilozófia, az ismeretelmélet, végül pedig az etika körébe tartozó problémák szerint. Ezek az ágazatok nyilván nem különülhettek el teljes mértékben egymástól, inkább valamiféle egymásra épülő, egymásnak alapot adó filozófiai struktúrára érdemes gondolnunk. A három tudományterület közös célja egyfelől a tapasztalt világ lehetőség szerinti tiszta és teljes körű megismerése, másfelől pedig a tudás révén a kellemes és nyugodt életet biztosító életmód meghatározása. Epikurosz zaklatott korszak idején tevékenykedett, kortársai lelki nyugalmát téves képzetek tömege zavarta, az isteneket emberi tulajdonságokkal ruházták fel, és az emberi sorsok direkt irányítóit látták bennük, hittek a babonákban és a jóslásban. A hibás eszmék legkárosabb velejárója a folytonos félelem és kiszolgáltatottság. Epikurosz kortársai hibás képzeteinek helyreigazítására vállalkozott, olyan kérdésekre adott racionális magyarázatot, mint a halál utáni létből való szorongás, vagy a bosszúálló, büntető istenektől való rettegés. Ezen racionális magyarázatok mellett, olyan előremutató elveket is népszerűsített, mint az emberek közti egyenlőség és tolerancia.

Epikurosz filozófiájának bemutatásaképpen először az atomista filozófiával átítatott természetfilozófiai elgondolásait vázolom, majd ismeretelméletét a valóság minimumáról indított vitájával, végül pedig az élet élvezetére tanító etikájának tételeit ismertetem. Elemzéseim során filozófiájának teljes körű rekonstruálására törekszem, de rendszerének gyenge pontjaira is kitérek majd.

1. Természetfilozófia

a) Epikurosz atomizmusa

A Diogenész Laertiosznál olvasható Hérodotosz-levél a legfőbb forrásunk Epikurosz metafizikájának rekonstruálásához. Másodlagos forrásnak tekinthetők Cicero és Lucretius szövegei, amelyekre részben támaszkodni is fogunk az elemzés során. A Hérodotosz levél jól tagolható, első soraiban a filozófiai kutatás módszertanával találkozunk, majd az atomizmus metafizikai megalapozásával, aztán a természeti jelenségek értelmezéséről szóló fejtegetésekkel, végül pedig a fizika alapelveinek hasznosságáról szóló gondolatokkal.^[24] Az utóbbi kitétel

[24] David Sedley a hellenisztikus filozófia kézikönyvben az alábbi módon tagolja a Diogenész Laertiosznál közölt Hérodotosz levelet: a) a mindenség elemi összetevőinek állandóságáról (X. 38-9); b) a mindenség elemi összetevői: a testek és az űr (X. 39-40); c) a testektől és az űrtől függetlenül nem létezhet más (X. 40); d) az elemi testekről, az atomokról (X. 40-41); e) az atomok és az űr végtelenségéről (X. 41-42); f) az atomi alakzatok sora véges, de a belőlük előálló dolgok száma végtelen (X. 42-43); g) az atomok mozgása örökkévaló (X. 43-44); h) a végtelen számú kozmoszok gondolata (X. 45); i) az érzékelésről (X. 46-53); j) az atomok tulajdonságairól, méretükről (X. 54-56);

a hellenisztikus filozófiák mindegyikére jellemző, a filozófia ugyanis ekkorra már nem csupán a bölcsesség szeretetét jelenti, hanem egy, a hétköznapi életben és életmódválasztásban hasznosítható tudást is.

Epikurosz fizikája két filozófiai előzményt is tartalmaz, egyfelől a parmenidészi metafizika fő tanítását a létezőről, illetve a demokritoszi atomizmust. A két hagyomány nem azonos időben keletkezett, az eleai Parmenidész Szókratész előtt tevékenykedett, az atomista filozófiát pedig nagy valószínűséggel a Szókratész kortárs, abderai Leukipposz hozta létre. Ez utóbbi Arisztotelész korában vált igazán népszerűvé.

Epikurosz a leukipposzi atomizmus két fő tételét veszi át, az atomok folytonos mozgásának tanát és a végtelen űr gondolatát. Az atomok az űrben végzik szabályos mozgásukat és ütközéseikből születnek a fizikai dolgok. Az atomizmus alapítója szerint az atomok létezők, de az űrről nem állítja ezt.^[25] Epikurosz ez utóbbit módosítani fogja, mivel az űrt is létezőnek tekinti, a parmenidészi nem-létező tagadásáról szóló tant hívja segítségül.^[26] A parmenidiánus tanítás lényegi momentuma a következőképpen fogalmazható meg: a nem-létezőből nem születhet semmi és a létező sem válhat nem-létezővé, tehát bármi, még ha üres is, létezőnek kell lennie.^[27] Epikurosz ezt a parmenidiánus metafizikai tételt^[28] egyesíti az atomizmussal, ennek hozadékaként az űr létezőként való ismerését is igazolja

- k) az atomok elemi szerkezetéről (X. 56-59); l) az atomi mozgásról, egyszerű és összetett mozgásokról (X. 60-62) m) a lélekről, a legfejlettebb atomi szerkezetekről (DL X. 63-68); n) metafizikai elemzés, a másodlagos tulajdonságokról (X. 68-73). (Algra et al., 2007, 362-363.)
- [25] Demokritosz, A6, Arisztotelész, *Metafizika*, 985b4. „Leukipposz és az ő követője Démokritosz állítják, hogy a adott a telített atomok és az űr, az előbbi létezőnek, az utóbbit nem-létezőnek nevezték. A létező teli és szilárd, a nem-létező pedig üres és ritka.”
- [26] Parmenidész abból a feltevésből indul ki, hogy csak a létezőről lehet kijelentéseket tenni, a nem-létező, mivel nincs, nem is lehet kutatásunk tárgya. Parmenidész, B6, Szimplikiosz, *In physica*, p. 86, 27-28. „Mondani és gondolni is szükséges, hogy a létező van, mert a létező van, a nem-létező pedig nincs.” A létező indirekt igazolásának első megfogalmazását olvashatjuk a töredékben.
- [27] Az űr, pontosabban az üres tér létezőként és nem semmiként való felvetése nem újszerű gondolat a görög filozófiában. A téma fontosságát mutatja, hogy Arisztotelész a *De Caelo*-ban és a *Physica*-ban hosszabb fejtegetéseket szentel a témának, de írásaiban az űrről vallott nézetei nem azonosak. Az előbbi művében (*De Caelo*, 279 a 18) a kozmoszon belül és kívül is tagadja az űr létét, az utóbbiban (*Physica*, 208 b 26-8) viszont picit pontosít, a határolt kozmoszon kívül eltűri az űrt, kitöltésre váró helyként definiálja. Epikurosz eltér Arisztotelész definíciójától, mivel az űrt nem száműzi a kozmoszon kívüli helyre, mindenhol jelenlévőként ismeri el. A sztoikusok az arisztotelési modellt vették át, mivel csak a kozmoszon kívüli létét ismerték el.
- Stoicorum Veterum Fragmenta*, II 524 1-3. Sextus, *Adversus mathematicos* IX. 332. „A sztoikusok megkülönböztették a mindenséget és az univerzumot. Szerintük a mindenség a kozmosz, az univerzum pedig a mindenség és az azon kívül található űr. Így tehát a mindenség, vagyis a kozmosz az űr által határolt, az univerzum pedig végtelen, miként a kozmoszon kívüli űr is.”
- [28] Diogenész Laertiosz, X. 39. „A következőkben pedig értekezniünk kell arról, ami nem világos. Először, hogy a nem-létezőből nem születik semmi, ha nem így volna, akkor minden mindentől születhetne, magvak nélkül. Ha volna nem-létezés, akkor, ami már látható egyben el is veszne a nem-létezésbe beleolvadva, de akkor már minden dolog eltűnt volna.”

Térjünk rá Epikurosz atomizmusának ismertetésére. A legkisebb egzisztenciális részecskék az atomok, amelyek további elemekre már nem oszthatók,^[29] tömeggel és szilárdsággal rendelkeznek, anyagi természetűek, a végtelen űrben végzik meg nem szűnő vibráló, zuhanó mozgásukat. Az atomok mozgása egy gondolat születésének gyorsaságával azonos, ezt pedig nem szabad irodalmi hasonlatnak tekintenünk. Tevékenységük még a döntéseinkben is kimutatható, e felismerés tisztázására az epikuroszói etikát bemutató fejezetben térünk ki. Minden létező születése az atomok találkozásából következik, pusztulásuk pedig azok széthullásából. A felszabadult részecskék viszont nem vesznek el, továbbra is végzik mozgásukat, de más atomokkal összekapcsolódva új dolgot hoznak létre.^[30]

Az atomok végtelen száma, illetve a szintén végtelen űr a világ tárgyainak változatosságára is magyarázattal szolgál. Az atomok összeütközése nem kiszámítható, nem megjósolható, a keletkező dolgok variációinak száma tehát meghatározhatatlan, sőt akár az azonos időben létező világoké is.^[31] Epikurosz nem is zárja ki a párhuzamos világok lehetőségét.

Az emberi test, illetve a lélek szintén atomokból összetett, és mint minden létező esetében, a halál pillanatában a testet és a lelket alkotó atomok is szét hullnak, ebből pedig két állítás is következik: (1) a lélek nem egzisztálhat a testi élet nélkül, vagyis a lélek halandó,^[32] illetve (2) a lélek anyag. A lélek, anyagi és pusztuló jellegének feltételezése Platón és a korai görög filozófusok elgondolásától idegen. Epikurosz meglepő szembefordulása a korábbi filozófusokkal a hellenizmus korának változásaival magyarázható. A kor, amelyben az epikureista atomizmus filozófiája született, a görög kultúra hanyatló korszaka, meglátásom

[29] Maga a görög terminus, az 'atomosz' oszthatatlant jelent, a szó eleji alfa fosztóképző; a 'tomosz' kifejezés oszthatót jelent.

[30] Diogenész Laertiosz, X. 40-41. „Egyes dolgok összetettek – ugyanezt állítja *A természetről* első könyvében, valamint a *Nagy összefoglalás* tizennegyedik és tizenötödik könyvében – mások pedig azok, amelyekből az előbbieket összeállnak. A részecskék oszthatatlanok (atoma), változatlanok, mivel a dolgok nem oldódhatnak fel a nem-létezésben; az atomok elég szilárdak ahhoz, hogy fennmaradjanak, amikor egy összetett dolog széthull, ez azzal magyarázható, hogy az atomok a telítettség természetét bírják és nem pusztíthatók el sehol és semmilyen módon. Szükségszerű, hogy az elemek oszthatatlanok (atoma) legyenek és testi természettel kell bírniuk.”

[31] Diogenész Laertiosz, X. 41-42. „A mindenség határtalan, ugyanis ami határolt az rendelkezik véggel, ami pedig egy másik dologhoz viszonyítva határozható meg; de a mindenség nem viszonyítható másik dologhoz, ezért nincs vége, ezért határa sincs; tehát mivel nincs határa, végtelen. A mindenség végtelen az atomok száma és az űr kiterjedése tekintetében is. Ha az űr végtelen volna, de az atomok száma véges, akkor az atomok nem maradhatnának meg, hanem csak sodródódnának a végtelen űrben, nem volna semmi, ami az összeütközésnél alapot adna számukra. Ha az űr véges volna, de az atomok száma végtelen, akkor a végtelen számú atom nem férne el a véges űrben. A teli atomok, amelyekből az összetett atom komplexumok állnak elő és amelyekké majd széthullnak a dolgok, formájukat tekintve végtelen variációval bírnak. A dolgoknak ilyen jellegű változatosságából ez szűrhető le, változatosság nem létezne, ha az atomoknak azonos formájuk volnának.”

[32] Diogenész Laertiosz, X. 64. „Amikor a lélek elválik a testtől, a test elveszíti az érzékelés képességét, mert önmagában nem bírja azt, azzal csak a testtel született lélek rendelkezett.”

Diogenész Laertiosz, X. 139. „A halálnak semmi köze hozzánk, mivel a test miután feloszlik elemeire, már nem rendelkezik érzékeléssel, ami pedig nem bírja az érzékelést, annak nincs köze hozzánk.”

szerint a lélek halandóságának állítása az akkor élt élet minőségével hozható összefüggésbe. A hétköznapi élet a hellenizmus korában korántsem volt kiszámítható vagy harmonikus, a létbizonytalanság és a haláltól való félelem folytonos gyötrelme jellemezte, ráadásul a mitológiai történetekből kiindulva a halál utáni élet kellemetlenségeitől való félelem még csak tovább fokozta a negatív életérzést. Epikurosz a lélek halandóságát, vagyis hogy a halál után nem vár a lélekre újabb nehézségekkel járó út, az atomizmus segítségével képes volt igazolni. Fontos ugyanakkor az a megállapítás, hogy ezen tanítását nem metafizikai, hanem etikai céllal alkotta. A lélekatomok a halál pillanatában szétrepülnek, tovább vándorolnak az űrben, és az általuk korábban alkotott lélek ilyenkor elveszíti érzékelő képességét.^[33] Bármilyen is történjék tehát a halál után, mivel az érzékelés képessége megszűnik, nem szerezhető róla tudomás, nincs is miért rettegni tehát.

Az atomok mozgásával összefüggésben a filozófus a fizikai világ minden eseményét értelmezni képes, sőt meglepő módon számos pszichológiai és morális problémára is megoldással szolgál, ezekre a későbbiekben fogunk kitérni, a továbbiakban az istenek büntetésétől való oktalan félelem racionális indoklásáról szólok, amit Epikurosz az istenekről való helytelen elgondolás tisztításával végez el.

b) Epikurosz teológiája

Az emberi butaság legfőbb kiváltói a halál utáni létből és az istenekről való félelem. Az előbbire az atomizmus nyújt megoldást, az utóbbira az ésszerűség. Az istenek tökéletes létezők, olyan tökéletlen létezőkkel, mint az ember nem foglalkoznak, csupán csalfa elképzelés, hogy az istenek az emberek iránt érdeklődnének.^[34] A görög mitológiában az istenalakok antropomorf jelleggel bírnak, akikről azt feltételezik, hogy a halandók sorsának megfigyelői és irányítói. Epikurosz nem volt istentagadó, de szakítani kívánt e mitológiai istenképpel. Az istenvilág emberi tulajdonságoktól való megfosztásának gondolata szintén nem előzmény nélküli a görög filozófiában, a fent már említett eleai iskola Parmenidész megelőző mestere, Xenophánész volt az első bölcs, aki tiltakozott az istenek emberi tulajdonságokkal és érzelmekkel való felruházása ellen.^[35]

[33] Diogenész Laertiosz, X. 63. „Ezt követően fordítsuk tekintetünket az érzékelésre és a szenvedélyekre, ugyanis ezen a módon leszünk képesek biztos hitre szert tenni. Be kell tehát látnunk, hogy a lélek test, igen finom elemekből áll, amelyek egész testünkben megtalálhatók; a lélek hasonlatos a lehelethez, amely meleggel kevert; hol a lehelethez, hol a meleghez hasonlít. De létezik még egy harmadik része is a léleknek, amely az előző kettőt részecskéinek finomságában felülmúlja, melynek segítségével szoros egységben marad a testünkkel. E résznek a létét igazolják lelkünk képességei, szenvedélyei, a lélek könnyed mozgásai mint a gondolatok születése, és mindazon dolgok, amelyek elvesztése a halállal jár. El kell fogadnunk, hogy az érzékelésben a léleknek van a legtöbb szerepe.”

[34] Diogenész Laertiosz, X. 143. „Főlösképpen kerülnénk el a félelmet a legfontosabb dolgokkal kapcsolatban, mert ha nem ismernénk a természet egészét, akkor abban a félelemben élnénk, amit a mítoszok okoznak.”

[35] Xenophánész, B11, Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos*, IX. 193. „Homérosz és Hésziodosz az istenekre mindent ráaggatott, ami az emberek előtt szégyenletes és elutasítandó: a tolvaj-

Az epikuroszói filozófiában jelen lévő eleai hatás az űr létezőként való bizonyításakor már igazolást nyert, ezért feltételezhető, hogy a másik eleai filozófus is hatott Epikuroszra. Meglátásom szerint a xenophanészi valláskritika egy továbbgondolt verziójával találkozunk Epikurosznál. Cicero szövegei lesznek segítségünkre Epikurosz teológiájának bemutatásakor. Az istenek, mivel létezők, atomokból összetettek, testükről finom képecskék áramlanak, amelyeket a látás érzékelésével észlelünk, de azok finomsága okán csupán látomások és álomképek formájában.^[36]

Az istenek létének bizonyításakor Epikurosz egy ismeretelméleti tanítást szükséges előrevetítenünk. Epikurosz feltevése szerint benyomásainkat az előzetes fogalmak (prolépszisz) – kifejtésére a következő fejezetben térünk ki – segítségével vagyunk képesek megszerezni, majd később tudásként hasznosítani. Amiről van előzetes fogalmunk, az létezik, bár az istenségekről nem empirikus tapasztalat révén szerzett képzetünk van, azoknak mégis fizikai létezőknek kell lenniük, mert az emberek általában értik és helyesen használják az istenség kifejezést. Az istenek léte mellett a *consensus omnium* elve alapján érvel. Az istenekről alkotott előzetes fogalom, amellyel minden ember rendelkezik, igazolja azok létét, továbbá, hogy emberhez hasonlatos létezők lehetnek, mivel álomképekben és látomások-

- kodást, a házasságtörést és egymás átverését.”

Xenophanész, B14, Alexandriai Kelemen, *Stromateis*, V. 109. 2. „A haladók azt vélik, hogy az isteneket jellemzi a születés, illetve azt, hogy az alakjuk, a hangjuk és a ruhájuk van.”

[36] Cicero, *De natura deorum*, I. 46-9. „Formájukról részben a természet tudósít minket, részben pedig az ésszerűség tanít. A természettől minden nép fiainak alakját ismerjük, tehát semmilyen más alakja nem lehet az isteneknek csak emberi; ez a forma miként tűnhetne másként fel az ébren lévő vagy alvó emberben? De ne vezessünk vissza mindent az előzetes képzetekre, az ésszerűség is ezt diktálja. A legtökéletesebb természetű dolog alakja akár, mert boldog, akár mert örök, a legszebb, tehát tagjainak az elrendeződése, vonalainak összeillesztésének is annak kell lennie. De lehet-e szebb az emberi alaknál? Ti pedig Lucilius (Cotta egyszer így, másszor úgy szól) az alkotásnak isteni, művészi működésének jelenlétéről úgy szoktátok nyilatkozni, például az ember alakja kapcsán, hogy általa az alak nem csak célszerű, hanem ámulatra méltó is. Ha pedig az emberi alak minden élőlény alakját felülmúlja, az isten pedig élő, akkor ennek az alaknak tökéletesnek és a legszebbnek kell lennie minden alak közül. Köztudomású tény, hogy az istenek a legboldogabbak; a boldogság nincs erény nélkül; erény nincs ész nélkül; de ész csak az emberi alakokkal rendelkezőkben van, ezért nyilvánvaló, hogy az istenek emberi alakokkal rendelkeznek. Nincs ugyan testük, csak testszerűek, sem vérük sincs csak vérszerűvel bírnak. Ezeket a megállapításokat és tanításokat elmésemben és finomabb ízléssel fejtette ki Epikurosz, hogy azt bárki megértse, de én bízva elmésemben rövidebben adom elő mint azt a téma kívánja. Epikurosz pedig, aki a titkos és mélyen elkülönült dolgokat nem csak lelkével felfoghatónak, hanem kézzel fogható ténynek tekintette, azt tanította, hogy az istenek erővel és természettel bírnak, de először nem az érzékelésben, hanem a gondolkodásban tűnnek föl, de nem testi minőséggel vagy tömeggel, amit azok a dolgok bírnak, amiket ő szteremnon-nak nevez keménységük miatt, hanem (ti. az eredetire) hasonlító képecskék állandó áramlása révén; ugyanis a megszámlálhatatlan atomokból összetevődő végtelen számú hasonló képecskék az istenek felé irányítanak bennünket. Elménket legnagyobb élvezettel ezekre a képecskékre irányítjuk és szemléljük, hogy milyen is a boldog és örök a természet.”

Az eredeti latin szöveget a The Classics Page oldalról töltöttem le: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero> (Letöltés: 2012. augusztus 22.)

ban emberi alakban mutatkoznak meg.^[37] Emberi formájuk ellen azért nem tiltakozik, mert úgy véli, a létező alakzatok közül az emberé a legszebb, ezért az isteneknek annál is tökéletesebb alakkal kell rendelkezniük.^[38] Érdekes ugyanakkor, hogy az emberek érzelmi világától már megfosztja az isteneket, ennek segítségével szünteti meg a tőlük való értelmetlen rettegést. Az istenektől való félelmet nem tartja logikusnak, jóllehet tömegek állítják az ellenkezőjét. Epikurosz ezen a ponton nem tűnik következetesnek. Az istenek létének bizonyításakor bevezetett előzetes fogalom szerint a tömegek véleményét is el kéne fogadnia. Az emberek rendelkeznek előzetes fogalommal arról, hogy az istenek bosszúállók és irányítják sorsunk fonalát, tehát miért tagadnánk, hogy rendelkeznének ilyen erővel. Az a tény, hogy egyetlen ember – mondjuk Epikurosz – nem rendelkezik ezzel az előzetes fogalommal, még nem zárhatja ki, hogy a tömegek felvetése helytelen volna a bosszúálló istenekről. Epikurosz bravúros megoldást ad. A bosszúálló, emberi sorsot irányító istenekről kialakított előzetes fogalmat nem tekinti előzetes fogalomnak, hanem téveszmének, a balga tömegek fantáziaképeinek tekinti, olyan mentális képnek, amihez plusz információt gondolnak hozzá az emberek. Az istenekről való helyes elgondolás a következő: tökéletes léttel bírnak, nem jellemzi őket semmilyen érdeklődés irányunkba, passzívak és szabadak. Előzetes fogalmunk van arról, hogy halhatatlan, boldog létezők. Ha velünk törődnének, már nem volnának boldogok, mert érintkeznének az emberi élet nyomorúságos és fájdalmas szférájával. Az istenek nem foglalkoznak emberi dolgokkal, ezt elsősorban a mindenség természetes és zökkenőmentes mozgásának kétségbevonhatatlan tényével támasztja alá. Ha törődnének bűneinkkel a napok, évszakok szabályos mozgását is megállítanák és elpusztítanák a kozmoszt. A mindenség viszont harmonikus mozgást végez, amit nem az istenek irányítanak, hanem az atomok. Epikurosz ezen a ponton nem csupán a hagyományos görög vallást, hanem a filozófiát is kritikai módon közelíti meg. Az égitestek istenekkel való azonosításának gondolata a görög mitológiából ered, ezt később a klasszikus görög filozófia is magáévá tette, azzal a különbséggel, hogy a legfőbb égitestet nem a szépséggel, hanem az ésszel azonosították. Platón a *Timaios* című dialógusában fejt ki idevonatkozó elgondolásait, Arisztotelész pedig a *Metafizikában* adja elő a mindent irányító első mozgatóról szóló tanítását. Epikurosz a filozófusok ész-istenét ugyanolyan mesének minősítetteti, mint a mitológiából ismert rettegést keltő isteneket. Milyenek tehát Epikurosz istenei? Halhatatlanok és boldogok, a legfinomabb atomi koplexumok, amelyeket csak álomként, látomásként pillanthatunk meg, semmi kellemetlenség nem éri őket,

[37] Érdemes itt megjegyeznünk, hogy az isten és ember közti hasonlóság gondolata, mégpedig az isteni szféra melletti érvként a később kibontakozó keresztény filozófiában is hangsúlyos szerepet kap. Ágoston szerint hasonló csak hasonlót képes megismerni, tehát magunkban kell keresnünk az isteni jeget, csak így ismerjük meg istent. „A tükör amelyen át Istent látjuk mi magunk vagyunk, az egyetemes emberi természet.” Szent Ágoston, *A Szentháromságról*, XII. 7.

[38] Lásd a 36-os lábjegyzetet.

legnagyobb nyugalomban élik életüket. Túlzás nélkül azt lehet mondani, hogy olyanok, amilyeneknek a hétköznapi boldog embereket kívánta látni Epikurosz. Az ő istenei a nyugalom trónján^[39] pihennek, teljes zavarmentességben élnek, nem foglakoznak bajokkal, gondokkal, nem éri őket fájdalom és nagyon fontos, hogy nincsenek hatással az emberi sorsok alakulására sem.^[40] Világok közötti helyeken^[41] töltik idejüket.

Epikurosz istenei bizony hedonisták, nem törődnek a világ gondjaival, tragédiáival, és nem is okozzák azokat, boldogok, mert nem éri őket semmilyen inger, nem nyomasztja őket semmilyen megoldásra váró dilemma.^[42] Minden ember a lelke mélyén éppen ilyen nyugalomról álmodozik, amikor a zavar hiánya már egymagában élvezetet jelent. Epikurosz etikai fejtegetéseiben e nyugalmi állapot elérésének tételeit osztja meg velünk, de erről később lesz szó. A fizika tárgykörénél maradván a továbbiakban az atomizmusból következő determinizmus kiküszöbölésére adott epikuroszói érvek bemutatására térünk át.

c) A determinizmus tagadása

Epikurosz metafizikájáról összegzőképpen elmondható, hogy elsősorban az atomista és az eleai metafizika alapjait tükrözi, ezért akár azt is feltételezhetjük, hogy semmi eredetit nem alkotott. De ne ítéljük elhamarkodottan. Epikurosz atomizmusa nem tekinthető tiszta atomizmusnak, ugyanis elutasítja az atomok mozgásból következő determinizmust.^[43] Démokritosz szerint

[39] Lucretius, III. 18-24. „...látom, hogy a dolgok a végtelen űrben / hogy folynak, föltáru előttem az isteni lények / békés lakhelye, amelyet szél vagy záporosd nem / ver soha, sem fagytól csípős dérré jegecült hó / nem hull rája féhéren, mert fellegtelen égnek / boltja borítja mosolygó fénnel előntve örökké.” (Tóth Béla fordítása.)

[40] Cicero, *De natura deorum*, I. 44. „A természet az istenekről azt az ismeretet adta számunkra, ami az elménkbe be is vésődött, hogy az istenek halhatatlanok és boldogok. Ha ez így van, akkor igaz az epikuroszói mondat is, hogy ami boldog és halhatatlan, annak nincs gondja semmire, és másnak se okoz gondot. Ezért sem harag, sem kedvezés nem tartozik az istenekre, ezek a dolgok ugyanis mind gyengeségek. Ha másra nem is akarunk válaszolni csak arra, hogy hogyan kell az isteneket tisztelni, illetve, hogy meg kell szabadulni a babonáktól, akkor már eleget szóltunk. Az istenek felsőbbrendű természete az embereket arra ösztönzi, hogy tisztelettel hódoljanak nekik, mivel ők halhatatlanok és boldogabbak. (Az ember természete, hogy a magasabb természetűért rajong.) Ha illő érzellemmel élünk e magasabb rendűekkel szemben, akkor minden félelmünk az ő erőszakosságukat és haragjukat illetően elillan, hiszen az istenek boldog és halhatatlan természetéhez nem fér sem harag, sem kedvezés. Miután ezeket kizártuk (az istenek haragját és kedvezését) nem alakulhat ki bennünk semmiféle félelem az istenektől.”

[41] Cicero, *De natura deorum*, I. 18. „... Velleius megszólalt, de úgy mintha az istenek gyűléséből vagy Epikurosz világok közti isteneitől szállt volna alá.”

[42] Nézőpont kérdése, hogy Epikurosz istenei valóban boldogok-e, hiszen nem éri őket semmilyen inger, semmilyen esemény nem zökkenti ki őket az egyformaságból. Az istenek boldogságának kérdését negatívan látja A. A. Long, aki szerint Epikurosz istenei elfoglaltság nélküli lények. (Long, 1998, 70.)

[43] Diogenész Laertiosz, X. 134. „Valóban, akkor már inkább az istenekről szóló történeteket higgyük el, minthogy a fatum béklyója alá vessük magunkat, ahogyan azt a természetfilozófusok teszik. A mi emberünk nem is feltételezi, hogy a szerencse egy istenség, — ahogy azt a tömegek vélik — hiszen az isten cselekedeteiben nem létezik következetlenség. ... Epikurosz elutasítja a jóslás összes fajtáját.”

az emberi cselekvések teljes mértékben az atomok mozgása által meghatározottak, így minden mozgás előre megjósolható, kiszámítható, nem lehetséges sem véletlen, sem kiszámíthatatlanság, minden esemény mérnöki pontossággal történik.^[44]

Epikurosz, ha konzekvensen követné az atomista determinizmust, számos tételét fel kéne adnia: a párhuzamos világok gondolatát, a lélek újjászületésének tagadását, vagy a morális szabadság lehetőségét. A kozmosz működése nem kívánja meg a szükségszerűséget, ha volna szükségszerűség, a dolgok sem mutatkoznának változatosan, véletlenszerűen. A determinizmus éppen önmagát cáfolja meg. Tegyük fel, hogy egy determinista és egy determinizmust elutasító vitázik. Ha a determinista kritizálja a determinizmust tagadót, akkor előbb el kéne ismernie, hogy ellenfele saját felvetését (a szükségszerűség tagadásáról) szabadon alkotta meg, hiszen e tagadó gondolat, ha valóban volna determinizmus fel sem merült volna benne.^[45] A determinista a vita során saját tételének mond tehát ellent, fel kell adnia, hogy a döntéseket, a gondolatokat az anyag mozgása, a fátum irányítja. Epikurosz második ellenérve a teológia kapcsán már szóba került prolépsziszhez, az előzetes fogalmához köthető. Epikurosz azt állítja, előzetes fogalmunk van arról, hogy önálló cselekvő lények vagyunk, tehát ez alapján el kell ismernünk, hogy nem eleve elrendelt rendszer szerint élünk, hanem szabadon. Ha létezne a fátum, úgy nem volna különbség a cselekedeteink között sem, minden tettünk irányított volna, csupán elszenvedői volnánk az eseményeknek, de kezdeményezői nem, ennek pedig a gyakorlati életre káros következményei volnának. Miért cselekednénk, ha azt nem önálló döntésünkből tesszük?^[46] A redukcionista atomizmus tétlenségre ösztönözheti az embert, Epikurosz elsősorban ezt kívánta elkerülni.

A hellenizmus korában a mindenség előre megjósolható történéseinek tanítása népszerűnek számított, ezt vallották Epikurosz legnagyobb ellenfelei is, a sztoikusok, de Epikurosznak nem csupán a sztoikusokkal folytatott vitája miatt volt lényeges a determinizmust tagadnia, filozófiájának rendszere is megkövetelte azt. A fatalizmus ugyanis csak korlátozottan ad lehetőséget a morális cselekedetekre, ám erről részletesebben Epikurosz etikáját tagláló fejezetben lesz szó, ugyanis a következőkben Epikurosz ismeretelméletének főbb elemeit ismertetjük.

[44] Démokritosz atomizmusa fatalizmusba torkollik. Démokritosz, Diogenész Laertiosz, IX. 45. „Minden szükségszerűség szerint születik, minden dolog születésének az oka az örvény, amit szükségszerűségnek nevez.”

[45] Hankinson, 2007, 522.

[46] Bene, 2007a, 164–165.

2. Ismeretelmélet

a) Vita a valóság kritériumáról

A kor filozófiai irányzataira általában jellemző, hogy a megismerés zavaros minőségét próbálják tisztítani. Platón a fizikai valóság megismerésnek még a lehetőségét is eliminálta azon az alapon, hogy az empirikus ismeretszerzés nem szolgáltathat biztos tudást; a hellenizmus korában működő Akadémia pürrhoni filozófiával kevert szkeptikus korszakára lesz jellemző, hogy a platóni hagyományt a fizikai lét tagadásáig fokozza, mondván, a megismerés során a képzet nem szolgáltat bizonyítékot a tárgy létéről, mivel csak a képzet létezésében lehetünk biztosak, a tárgyban nem. A szkeptikus akadémiások a megismerésnek kizárólag az elméleti, racionális lehetőségét fogadták el. A platóni hagyománytól eltérő új filozófiai irányzatok, így Epikurosz és a sztoikus filozófusok követői viszont már nem vélték lehetetlennek az empirikus megismerést. A hellenizmus legizgalmasabb filozófiai vitája éppen ezzel kapcsolatban alakult ki. A következő problémáról van szó. Milyen bizonyosságunk lehet arra vonatkozóan, hogy a fizikai tárgy, amelyről képzetünk van, a valóságban is létezik. A bizonyosság minimum megjelölésére az igazság kritérium kifejezést vezették be a kutatók, ami a fizikai valóság kritériumát jelenti. (1) A szkeptikusok szerint nem létezik ilyen minimum, (2) a sztoa és (3) az epikureisták szerint viszont igen.

(1) Pürrhón (Kr. e. 360–270), a szkeptikus filozófia kidolgozója állítja, hogy a fizikai világról csupán téves, torz ismereteket szerezhethetünk, elsősorban a képességeink gyatra minősége miatt, és ezért semmilyen eszközünk nincs annak bizonyítására, hogy az ismeretszerzésünk tárgya valóban létezik. Ez alapján arra a következtetésre jut, hogy amiről nincs biztos ismeretünk, az nem is létezhet. Pürrhón szerint a fizikai dolgokról nem lehetséges biztos tudásunk, a fizikai valóság tehát nem létezik.^[47]

(2) A szkeptikusokkal ellentétben a sztoikusok megismerhetőnek vélték a fizikai világot és az igazság kritériumaként a tiszta képzet fogalmát vezették be.^[48] Ha egy tárgyról tiszta, sztoikus terminussal megragadó képzetünk van,

[47] A szkeptikus episztemológia összefoglalását lásd: Brunschwig, 2007, 241–250.; Kendeffy, 1998, 7–30.

[48] A sztoikus iskola alapítójának, Zénónnak erre vonatkozó tanítását Cicero foglalta össze a leg-szemléletesebben. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, I. 60, Cicero, *Academica Posteriora*, I. 41. „Nem minden képzetnek ad hitelt, csak azoknak, amelyek valamilyen sajátos jelzéssel rendelkeznek azon dologról, amelyet reprezentálnak az elmében; azt a képzetet pedig, ami önmagát mutatja meg, megragadónak nevezete el; Elfogadjátok ezt? Mi bizony igen! – mondta (ti. Atticus) – Hogyan másképp nevezné a katalépton-t? Amikor pedig egy képzet elfogadásra és megismerésre kerül, azt a folyamatot nevezte megragadásnak, hasonlóan a kézzel megragadható dolgok esetéhez. Ebből vezette le a nevét is; ezt a kifejezést korábban ilyen összefüggésben senki sem használta, ugyanakkor több egyéb kifejezést is bevezetett, hiszen új dolgokat mondott. Amit pedig érzékeléssel megragadunk, azt nevezte az érzékelésnek magának, és ha a megragadás már megtörtént, akkor azt az értelemről elválasztani lehetetlen, ez lesz a tudás; ha a képzet az értelemről elválasztott, akkor azt tudatlanságnak nevezte el; ez utóbbiból származik a vélemény, amely gyenge és téves felismeréssel kevert.”

az a képzet igazolja a tárgy létét. A megragadó képzetre a lélek rábólint, megerősíti annak igazságát, így fel sem merülhet, hogy a neki alapul szolgáló tárgy nem létezik. A sztoikusok elsősorban a lélek helyes működését és nem magát az érzékelést tekintették lényegesebb momentumnak a valóság létezésének bizonyítékaként. Amikor a lélek helyes működéssel alkot képzetet, olyankor a képzet százszázalékosan megfelel a neki alapot adó tárgynak, a lélek feleslegesnek találja megkérdőjelezni, hogy az érzékelt tárgy valóban létezik-e, egyszerűen létezőnek veszi. Amiről a lélek nem megragadó képzetet alkot, annak a dolognak a létében már nem lehetünk biztosak,^[49] az érzéki csalódásokból származó képzetek köre ide sorolható.

(3) Epikurosz szerint egyik legfőbb bizonyíték a fizikai világ mellett maga az érzékelés, még akkor is, ha időközönként nem pontos. Amiről érzetünk származik, annak léteznie is kell. Ha a fizikai világot nem is vagyunk képesek abszolút módon megismerni, mivel képességeink tökéletlenek, az nem jelentheti azt, hogy a világ nem létezik, ahogy a szkeptikusok vélték. Amiről empirikus ismeretünk van, annak léteznie kell. Az empirikus megismerés, ha olykor hibásan működik is, a tudás megszerzésének lehetőségét tartogatja. A biztos tudás megszerzésére van tehát esély, feltételei pedig a következők: egyfelől a fizikai világ, a kutatás tárgyaként, aztán a tapasztaló, érzékelő lény, végül pedig a megismerő személy képzeteket fogalmakká redukáló, szintetizáló képessége, ami nem más, mint az előzetes fogalom (prolépszisz) megalkotása. Ez utóbbit találóbb volna előzményekből származó fogalomnak fordítanunk, pontosabban fejtené ki a terminus lényegét, de erről a későbbiekben lesz még szó.

Epikurosz, miként a sztoikusok is, a fizikai valóság megismerhetősége mellett érvelt, de az előbbiekkal ellentétben több kritériumokat is felsorolt a tiszta megismerés feltételeként, közülük a továbbiakban az érzékelésről és az előzetes fogalomról szóló elgondolásait ismertetem.

b) Az érzékelés

Epikurosz filozófiájának érzékelésről szóló elmélete az egyik legkülönösebb tanítás, ugyanis az atomista természetfilozófiával összhangot mutató fejtegetései határozottan naivnak mondhatók. Az elmélet sikeres vázolója végett az atomista fizika néhány tételét érdemes megismételni. A kozmosz végtelen számú atomokból és a végtelen úrból áll, minden létező fizikai realitással bír, mégpedig atomkomplexumok formájában. Ebből következik, hogy minden

[49] Megragadó képzetet csak a racionálisan működő lélek képes megalkotni, életünk során azonban számos esetben nem megragadó, hanem téves képzetet alkotunk, ezek tisztítása pedig állandó munka. A sztoikusok szerint a bölcs az egyetlen, akinek minden képzelete tiszta és aki nem szenved a hibák halmozásától. Bölcs az, akinek megadatik a maximális boldogság, az ész állandó jellegű jól működése. A sztoikus filozófia ismeretelmélete, miként Epikuroszé is szintén a gyakorlati filozófiára lesz nagy hatással, az ész művelésével elérhetjük a boldog életet.

entitás, legyen az tárgyi vagy gondolati, atomi összetételű, így nem csupán az emberi test, de a lélek is atom aggregátum. Ebből pedig az következik, hogy a lélek minden mozgása kizárólag atomi, vagyis anyagi mozgás.^[50] Az érzékelés kölcsönhatás révén jön létre, amely a lélek atomjai és a tárgyról leváló atomok találkozásából áll elő, például a látás során az elmében kialakuló képzet e kétféle atomhalmaz összekapcsolódásából születik. Egy torony észlelésekor a toronyról apró, rendkívül gyors mozgású képecskék válnak le, amelyek maximálisan hasonlítanak az eredeti toronyhoz, ezek a képecskék (eidóla) a szembe jutnak, majd ott a lélek legfinomabb atomjaival érintkeznek, így rögzítik a toronyról alkotott képzetet.^[51] Epikurosz a hallást is az atomok folytonos áramlásával magyarázza.^[52] Minden észlelésünk kizárólag valóságos tárgyról árulkodhat, hiszen a tárgyak atomjai nem kelhetnek nem-létező dolgokról képzetet. Ez alapján tévesen arra a következtetésre is juthatnánk, hogy minden ismeretünk helyesen tükrözi a fizikai valóságot, de ebben az esetben nem tudnánk magyarázatot adni az érzéki csalódásainkra. Epikurosz számol ezzel, elismeri, hogy vannak téves képzeteink, kialakulásukért nem az észlelés, hanem a lélek véleményalkotó képessége lesz a felelős, ilyenkor hozzágondolunk az adott képzethez egy ahhoz nem tartozó plusz tulajdonságot.^[53] A valóság, amit le kéne képeznünk,

[50] Diogenész Laertiosz, X. 63. „Ezek után az érzékelésre és az érzéseinkre hivatkozva – ugyanis éppen ezen a módon fogunk a legnagyobb biztonsággal eljárni a megismerésben – be kell látnunk, hogy a lélek testi dolog, nagyon apró elemekből összetett, amelyek testünk teljes területén szétszóródva léteznek; a lélek nagyon hasonlatos a lehelethez, mivel keveredik a meleggel, hol a lehelethez, hol a meleghez hasonlít. De a lélek rendelkezik egy harmadik összetevővel is, amely felülmúlja az előző kettőt a részecskék finomságát tekintve, ennek szorosabb kapcsolata van a testünkkel. Ennek a résznek a létét a lélek képességei, érzelmei, a gondolkodás a könnyed mozgás igazolja, valamint mindaz, amit a halállal elveszítünk. Tudomásul kell vennünk, hogy a léleknek van a leglényegesebb szerepe az érzékelésben.”

[51] Diogenész Laertiosz, X. 46. „Léteznek úgynevezett lenyomatok, amelyeknek azonos az alakjuk a fizikai testekével, amelyről áradnak, de felülmúlják azokat finom minőségükben. Nem lehetetlen, hogy a körülöttünk lévő térben ne találkozzunk ilyen finom minőségű szerkezetekkel, amelyek alkalmasak a mélységek eltöltésére és a felületek lefedésére; ezek a kiáramlások megőrzik ugyanezt a helyzetet és mozgást, amely a fizikai testen adott. Ezeket a lenyomatokat képecskéknek (eidóla) nevezzük. Az úrban való mozgásuk hihetetlenül gyors, bármekkora távolságról is legyen szó, ugyanis ott nincs semmi, amibe beleütközhetnének.” Diogenész Laertiosz, X. 48. „Mindezek után meg kell még említenünk, hogy a képecskék gyorsasága a gondolat születésnek gyorsaságával azonos. A képecskék szüntelenül áradnak a fizikai testekről, de közben a fizikai test nem szívódik fel, mivel az elhagyott helyekre újabb atomok érkeznek, ez a magyarázata annak, hogy a test hosszú ideig képes megtartani az atomok szerkezetét, igaz néha az atomok összekeveredhetnek.”

[52] Diogenész Laertiosz, X. 52. „A hallás is áramlás által megy végbe, abból a fizikai testből érkezik, amely kiadja a hangot, zajt vagy zörejt.”

[53] Diogenész Laertiosz, X. 50. „A tévedés és a hiba mindig a hozzágondolásban van, amit mi magunk alkotunk, a következő módon: egy tény vagy megerősíthető, vagy cáfolható, amikor egy tény mégsem kerül megerősítésre, vagy egy cáfolásra szoruló megcáfolásra, akkor beszélünk hibáról; ez egy bizonyos mozgás alapján történik, ami a képzetalkotással kevert, de mégis attól különböző; nos, ez a tévedés oka.”

Diogenész Laertiosz, X. 51. „Tévedésről akkor beszélünk, amikor egy tény nincs megerősítve vagy cáfolva; igazról, ha a megerősítet nyert és nem cáfolható.”

nem téves, csupán a róla alkotott véleményünk az. A hibás képzeteket nem képzetnek, hanem hibás véleménynek nevezi.

Az érzékelés a lélek funkciói közül a leglényegesebb, az élet kritériumának is tekinti. Az ember addig érzékel, amíg él, a halál pillanatában elveszíti a képességeit, így ezt is. De az érzékelés csak egyik feltétele a tiszta megismerésnek, a világból végtelenül áradó információk rendezésére és a hibás képzetek tisztítására további magyarázatot kell adnia. A megoldást az előzetes fogalom bevezetése jelenti, a továbbiakban erről lesz szó.

c) Az előzetes fogalom

Az előzetes fogalom, görögül a prolépszisz,^[54] azon epikuroszi elgondolások köré sorolható, amely a kor filozófiai iskolájának érdeklődést is kivívta. Az elmélet magva a következőképpen foglalható össze. Vegyünk egy egyszerű példát. A fehér tárgyakat állandó jelleggel tapasztaljuk, ezeket az ismételt érzékelésből származó tartalmakat képesek vagyunk egységre hozni, ez az egység lesz a fogalom, amelyet az emlékezés segítségével megőrzi az elmében. Létrejötté miatt nevezi előzetes fogalomnak, mivel a tapasztalati előzmények alapján előálló gondolati tartalmat érti alatta. Az előzetes fogalmat szinte észrevétlenül használjuk. Maradjunk a példánknál: amikor egy fehér tárgy kerül elénk, a korábban megalkotott fehér előzetes fogalom révén, azt nem pirosként vagy zöldként, hanem éppen helyesen, fehérként azonosítjuk.

A prolépszisz elmélet bevezetésével Epikurosz nem csupán a determinizmust képes megcáfolni, de igazolni tud minden olyan állítást, amelyet a közös és elfogadott fogalmak alapján alkotunk, például ilyenek a matematikai igazságok, de azon tételek is, amelyeket nem vagyunk képesek empirikusan igazolni, ám mégis mindenki igaznak ítéli azokat; amint láttuk az istenek létezését is a prolépszisszel bizonyította.

[54] Diogenész Laertiosz, X. 33. „Az előzetes fogalom (prolépszisz) az epikureisták szerint egyfajta megértés egy helyes tartalomról, vagy fogalomról, vagy gondolatról; az elmébe keletkezik, egy külső dologra való emlékezés során, ami több alkalommal megérintett már bennünket. Például: „Ez egy ember.” Amikor kimondjuk a szót „ember” azonnal 'az ember' képzetére gondolunk, mégpedig a korábbi érzékelések alapján. ... Nem volnánk képesek semmit sem megnevezni, ha korábban nem ismernénk annak alakját az előzetes fogalmak segítségével.”

Cicero, *De natura deorum*, I. 44. „A kérdés gyökerét szépen feltártuk, ahogy látjátok, nem valami intézmény, szokás vagy törvény alapján alakult ki a tétel, mert minden ember szilárdan egyetért, ezért el is kell fogadni, hogy léteznie kell az isteneknek. Az istenekről biztos vagy inkább velünk született tudásunk van, és amiről mindenkinek természetes egyetértése van, annak igaznak kell lennie, be kell tehát ismerni, hogy léteznek az istenek. Ez általánosan elfogadott minden ember előtt, nem csak a filozófusok, hanem a filozófiában járatlanok körében is. El kell ismernünk, hogy rendelkezünk előzetes fogalommal, amint már mondtam, előzetes ismeretekkel az istenekről. (Az új dolgoknak új nevet kell adnunk, ezt Epikurosz prolépszisz-nek nevezte, előtte senki nem használta ezt a szót.) Ez alapján gondoljuk, hogy az istenek boldogok és halhatatlanok.”

A helyesen megalkotott előzetes fogalmak minden emberben azonos módon keletkeznek, általánosak és közös tudásként értelmezhetők, további hasznuk, hogy az alapjukul szolgáló tárgyakra is értesítést adnak, igazolják azok fizikai létét, azaz valóság kritériumok. Mivel a valóságot tükrözik, ezért a jelenségekre alkalmazott kifejezések megalkotásában és használatuk is közre játszanak.^[55]

Az előzetes fogalmaktól megkülönbözteti a téveseket, ezeket hibás véleményeknek is nevezi. A fehér példájánál maradva, akkor születik hibás vélemény, ha egy adott fehér tárgyat valamilyen oknál fogva mégsem fehérnek, hanem más színűnek vélünk. A fehér előzetes fogalmához hozzágondolunk egy további információt. Meglepőnek tűnhet, de az előzetes fogalom és a hibás vélemény megkülönböztetése etikai haszonnal is jár. A téves vélemények, azon túl, hogy félrevezetnek, etikai szempontból is károsak, morális célunk lesz tisztításuk.^[56] A lélekben való megjelenésük már önmagában kellemetlen, ráadásul helytelen döntésekre és tettekre ösztönöznek, a léleknek a legnagyobb nyugtalanságát okozzák. Sajnos számtalan esetben előfordul, hogy egy téves vélemény alapján meghozott döntés egy egész életet keseríthet meg. Epikurosz felismerésnek igazolására csupán egyetlen példát is elegendő megemlíteni, az autóvezetés közben meghozott téves véleményen alapuló döntéseink általában komoly és súlyos problémákat okozó következményekkel szoktak járni. Kellő körültekintéssel, vagyis helyes véleményalkotással viszont az ilyen gondok elkerülhetők. Véleményem szerint Epikurosz helyesen látta, hogy a hibás vélemények kiküszöbölése, vagyis a tiszta megismerés maximalizálása nem csupán ismeretelméleti, hanem morális feladat is.

Epikurosz számára a lélek legnagyobb nyugtalanságát az istenekről és a halálról alkotott azon helytelen elgondolás, azaz vélemény okozza, miszerint mindkettőtől rettegni kell. E hibás vélemények tisztítását követően viszont az élet nagy gondjai, a fent említett két probléma, azonnal megoldható. Az előzetes fogalmak azon túl, hogy a valóságot tükrözik, a nyugodt élet elérésének is zálogai. Az előzetes fogalmak megalkotásával a lélek összes zavara kiküszöbölhető, általuk élvezetessé válik az életet, de ennek tisztázása már nem az ismeretelmélet területére tarozik.

[55] Epikurosz prolépszisz elmélete Kant transzcendentális filozófiájához hasonlítható, ugyanis éppen olyan fogalmakról beszél, amelyek rendszerezik a szemlélet sokaságát, általánosak és szükségesszerűek.

[56] Diogenész Laertiosz, X. 34. „Az epikureisták feltevésnek is szokták nevezni a véleményt, ami lehet helyes vagy helytelen. Helyes, ha alátámasztja és nem cáfolja meg az érzet, helytelen, ha nem támasztja alá és megcáfolja az érzet.”

3. Etika

a) Intellektuális hedonizmus

A hedonista etika sem előzmények nélküli a görög filozófiában. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etika* első könyvében az erényes tett ismervéül azt az örömet említi, amely a tett elkövetése után jelentkezik a lélekben.^[57] Arisztotelész etikája tehát mutat hedonista elemet, de tévedés volna emiatt hedonistának tekintenünk, hiszen a morális célt nem tartja elérhetőnek kizárólag a gyönyörök révén. Az Arisztotelész korában népszerű demokritoszi atomizmus is tartalmaz élvezetetikai motívumokat,^[58] de mégsem Démokritoszt, hanem az Epikurosz előtt mintegy száz évvel korábban tevékenykedő, egykori Szókratész tanítványt, a kürenéi Arisztipposzt (Kr. e. 435–370) tekintjük a hedonizmus megteremtőjének.^[59] Arisztipposz legfőbb tanítása két lényeges elemet tartalmaz: minden cselekvés, amely élvezettel jár morálisan helyesnek minősül, ebből következik, és a boldogság kizárólag a gyönyörök maximalizálásával érhető el. Az előbbivel Epikurosz egyetértett, de az utóbbit már elutasította, mondván, hogy a gyönyörök maximalizálása valójában az élvezetek hajszolását eredményezi, ez gyötrelmet nem pedig boldogságot okoz.

A gyönyör^[60] egyetlen etikai célként való definiálása a hellenizmus korának hangulatával magyarázható. A hellenisztikus világ embere inkább ismerte a fájdalmat, mint a gyönyört, vagyis már egy legkisebb intenzitású öröm, vagy éppen a gyötrelm hiánya egyenesen a legnagyobb boldogságot jelenthette. A hedonista etika éppen ezen egyszerű örömök értékelése miatt vált egyre népszerűbbé. Epikurosz arra az egyszerű megállapításra épít, hogy a gyönyör kellemes érzése velünk született érzés, minden élőlény már születése pillanatától ismeri és keresi.^[61] A gyönyör jó minőségének felismerése tehát nem filozófiai bizonyítás vagy levezetés eredménye, hanem a tapasztalatból származik.^[62] Epikurosz érze-

[57] Arisztotelész, *Nikomakhoszi etika*, 1099 a. „Sőt az itt mondottakat még megtoldhatjuk avval, hogy egyáltalában nem is lehet erényes ember az, aki nem örül, ha erényes cselekedeteket hajthat végre; aminthogy senki sem mondhatja igazságos embernek azt, aki nem leli kedvét az igazságos tettekben, sem pedig nemes lelkű adakozónak azt, aki nem örvend a nemes lelkű adakozásnak; s így van a többi erény esetében is. Ha pedig ez így van, akkor az erénynek megfelelő cselekedetek már önmagukban véve is gyönyörűségek.”

[58] Démokritosz fr. 191, Sztobaios, *Anthologion*, III. 1, 210. „Lélek derült állapota az élvezet mértéktartásával alakul ki az emberben az egész élet alatt.”

[59] Lásd: Szoboszlai-Kiss, 2011, 133–158.

[60] Diogenész Laertiosz, X. 128. „A gyönyört egy boldog élet kezdetének és céljának nevezzük.”

[61] Diogenész Laertiosz, X. 137. „A gyönyör a végső cél, ennek az a bizonyítéka, hogy minden született élőlény a gyönyört választja és kerüli a fájdalmat, mindezt természetükből kifolyólag teszik nem az értelmük alapján.”

[62] Diogenész Laertiosz, X. 129. „Beláthatjuk, hogy a gyönyör (hédoné) az első velünk született jó, ezt egyértelműen alkalmazzuk kiindulópontnak minden választásunkban és elutasításunkban, hozzá fordulunk bármilyen jó megítélésekor, értékelve azt képességeinkkel mint mércével. Azért mert a gyönyör az első velünk született jók közül való, éppen ezért nem minden gyönyört válasz-

lem etikája ezen a ponton is intellektuális színezetet kap. Számos esetben előfordul, hogy egy nagyobb rossz elkerülése végett nem az azonnali gyönyört választjuk, hanem éppen valamilyen fájdalommal járó dolgot. A fájdalmat választani a gyönyörrel szemben, mégpedig egy későbbi kellemesebb következmény miatt, nem az ösztön, hanem az ész sugallatára történhet meg.^[63] Epikurosz intellektualizmusba való elhajlását támasztja alá azon tanítása is, miszerint a szellemi gyönyörök a fizikaiakkal szemben inkább érdemesebbek a választásra.

A kürénéi hedonisták három állapotot különböztetnek meg, a gyönyört, a fájdalmat és kettő közötti semleges, közömbös állapotokat, ebben a hármas osztásban tehát csak az első minősül élvezetnek. A háromból kettő nem jár jó következményekkel, ezért a kürénéiek nem is mondhatnak mást, mint hogy kizárólag a gyönyörök maximális élvezetét érdemes választanunk, ha boldogan akarunk élni.

Epikurosz a fájdalom és a gyönyör minőségi különbségét megtartja, de racionális érvek alapján a közömbös állapotot is kellemesnek tekinti. Sőt, már a fájdalom hiányát is kellemesnek tekinti, vagyis gyönyörnek. Ha elfogadná a semleges állapotot, abban az esetben a boldogság kizárólag a gyönyörök hajszolásával volna elérhető, hiszen ebben az esetben a fájdalom hiánya nem eredményezne örömet. A kürénéiek pontosításával^[64] eléri, hogy a boldogságot nem csak a gyönyörök fokozásával, hanem a fájdalom elkerülésével is elérhetőnek véli. A fájdalom mentességet gyönyörnek, nyugalomnak, boldogságnak, vagy zavartalanságnak (ataraxia) nevezi, ami a lélek békéjeként definiálható, elérése intellektuális feladatot is jelent, ezért Epikurosz etikáját intellektuális hedonizmusnak is nevezhetjük. A gyönyör és a fájdalom közti, a kürénéi hedonisták által átmenetinek tekintett állapotok teszik ki az élet nagyobb részét, ha ezeket a szakaszokat nem átmenetieknek, hanem kellemeseknek tartjuk, akkor ez a még nem igazán gyönyörteli, de a fájdalom hiánya miatt mégis kellemes élet is élvezetesnek tekinthető. Nem szükséges állandóan kutatni a gyönyört, mert már ezekben, a kürénéiek szerint köztesnek nevezett pillanatokban is jelen van. Boldogságunk nem feltétlenül a gyönyörök keresésében, hanem a fájdalomtól mentes élet megélésében, az átlagos hétköznapi élet értékelésében is kiteljesed-

- tunk, megtörténik ugyanis, hogy bizonyos gyönyöröket elutasítunk, abban az esetben, ha választásuk esetén nagyobb kellemetlenség ér bennünket.”

[63] Diogenész Laertiosz, X.130. „Olykor pedig megtörténik, hogy egy nagyobb fájdalmat részesítünk előnyben egy gyönyörrel szemben, amikor a hosszan tartó kínok elszenvadását követően nagyobb gyönyör ér bennünket. Minden gyönyör jó, mivel velünk született, de persze nem minden gyönyört választunk, ahogyan nem is minden fájdalmat kerülünk el, mert rossz. Ezekkel a dolgokkal kapcsolatban tehát fontos, hogy jól és megfontoltan járjunk el, össze kell hasonlítani a dolgokat megvizsgálva az előnyöket és a hátrányokat, ugyanis bizonyos körülmények között a jót akár rossznak is minősíthetjük, a rosszat pedig éppen jónak.”

[64] Diogenész Laertiosz, X. 136. „A kürénéiektől eltér a gyönyör megítélésével kapcsolatban, az előbbiek ugyanis nem tekintik gyönyörnek a nyugalmi állapotot, csak a mozgás jellegűt. Epikurosz ezzel szemben mindkét állapotot gyönyörnek minősíti, a nyugalmit és a mozgás jellegűt is, a lélek gyönyöreire éppúgy, mint a testi gyönyörökre vonatkozóan.”

het.^[65] Az életmód, amelyet Epikurosz javasol, nem a mértéktelen hedonizmus, hanem a könyörtelen valóság eltűrése, ezt pedig elsősorban racionális indokok alapján vagyunk képesek elérni.^[66]

Epikurosz a gyönyörök osztályozásakor megkülönbözteti a kinetikus gyönyöröket az úgynevezett katasztématikus, azaz állapot jellegű gyönyörök körétől.^[67] A kinetikus élvezetek a test hiányállapotainak megszüntetésével kapcsolatosak, de nem korlátozódnak csupán a test gyönyöreire, jellegzetességük, hogy rövid életűek. A katasztématikus gyönyörök tartósabbak, a lélek állapotaiban nyilvánulnak meg. A kinetikus gyönyörök között az evéssel, ivással kapcsolatos élvezeteket említi, az állapot jellegű gyönyörök közé a kellemes érzelmeket, mint a szeretet, a barátság vagy a biztonság érzését sorolja. A megkülönböztetésnek elsősorban az a lényege, hogy a kūrénéiek által bevezetett, a gyönyörök és a fájdalmak közti köztes állapotot elutasítsa. Az élvezetek pontos meghatározása a legfőbb etikai célt szolgálja, bizonyos gyönyörök előnyben részesítése, vagy a bennük való túlzó eltelés ugyanis nem boldogsághoz, hanem annak ellenkezőjéhez juttat, ezért alaposan ismernünk kell a gyönyörök természetét.

A lélek legfőbb zavarai is az érzelmek helytelen megítélésével vannak összefüggésben. Epikurosz két fő osztályát határozta meg a zavarok okozójaként: az istenektől és a haláltól való alaptalan félelem körébe tartozó nyugtalanságokat, valamint a gyönyör és a fájdalom természetével kapcsolatos általános tévedésekből fakadó zavarokat. Diogenész Laertiosz szövegének utolsó része Epikurosz *Alapelvek* című sententia gyűjteménye, a filozófus a lélek zavaraira adott terápia jellegű tanításait tartalmazza. Az istenek, mivel halhatatlan és boldog lények, nem foglalkoznak a halandók gondjaival, tehát nem figyelnek ránk, nem törődnek velünk, így nincs okunk félni sem attól, hogy az elkövetett tetteinkért büntetéseket rónak ki ránk, sem attól, hogy sorsunkat irányítanak. A haláltól való félelmet az atomizmus segítségével védi ki: miután a test és a lélek a halál

[65] Diogenész Laertiosz, X. 131. „Amikor azt állítjuk, hogy a gyönyör az élet célja, nem az élvhajhász ember gyönyöreire gondolunk, amelyek a testi élvezetek kielégítésben merülnek ki, ahogy egyes tudatlanok gondolják e tanról, hanem a gyönyör alatt a testi és lelki a fájdalom hiányát értjük.”

[66] Diogenész Laertiosz, X. 132. „Nem a szüntelen élvezethajhászás és az orgiák, a mértéktelen fiúk vagy leányok iránti érzéki szerelem, az evés-ivás, a megrakott asztal nyújtotta kínálat, nem ezek adják az élet élvezetét, hanem választásaink és elutasításaink mozgatóinak helyes megítélése, ami elűzi a hibás nézeteket, amelyek a lélekben szenvedést okoznak. Mindezek szerint az első és legfőbb jó az okosság (phronészisz), sőt az okosság értékesebb a filozófiánál is, belőle származnak a többi erények, ez tanít bennünket arra, hogy felismerjük, nem tudunk kellemes életet élni, ha az nem az okosság és az igazság szerinti is egyben, és nem élhetünk okosság és igazságosság szerinti életet sem, úgy hogy az ne lenne kellemes is. Az erények kézen fogva járnak a kellemes élettel, a kellemes élet pedig elválaszthatatlan az erényektől.”

[67] Diogenész Laertiosz, X. 136. „A kūrénéiektől eltér a gyönyör megítélése tekintetében, az előbbieken ugyanis nem tekintik gyönyörnek a nyugalmi állapotot (katasztématikus), csak a mozgás jellegűt (kinetikus). Epikurosz ezzel szemben mindkét állapotot gyönyörnek minősíti, a nyugalmi és a mozgás jellegűt is, a lélek gyönyöreire éppúgy, mint a testi gyönyörökre vonatkozóan.”

pillanatában atomjaira esik szét, megszűnik az érzékelés is,^[68] nincs értelme félni a halál utáni állapottól. Ezzel a megnyugtató szánt tétellel Epikurosz a görög filozófia eretnek tanítását alkotta meg, ugyanis elutasította a lélek halhatatlanságának feltevését. Ez természetesen Epikurosz gyakorlatias gondolkodásával áll összefüggésben, egy régi dogma elutasítása semmilyen nehézséget nem jelenthetett számára, ha annak megtagadása nagyobb haszonnal járt. Különös, hogy e racionálisnak mondható epikurosi indoklás ellenére a platóni halhatatlan lélek gondolata vált népszerűvé a későbbi korok filozófiai hagyományában, a kereszténység is ezt vette át. De térjünk vissza a zavarok második osztályához, a gyönyörrel és a fájdalommal kapcsolatos téves vélemények okozta bajok kiigazításra adott epikurosi intelmek ismertetéséhez. A helyesen megválasztott élvezetek boldogsághoz vezetnek, de helytelen választásuk esetén éppen az ellenkező állapotba juttathat bennünket. Különböző életszerű példákat említ az evéssel, ivással és egyéb élvezetekkel kapcsolatos gyönyörökről, amelyek pillanatnyi örömet jelenthetnek, de a túlzásba vitelük gyötrelmeket okoz.^[69] Mérlegelnünk kell választásainkat, így elkerülhetjük a gyönyörökkel való helytelen viszonyulásunk okozta nyugtalanságot. A fájdalom helyes megítélése is fontos, hiszen a testi fájdalom elkerülése nem jelentheti az élvezetek szüntelen keresését, a boldog életet a mértéktelen élvezet hajhászással nem valósíthatjuk meg. A lelki fájdalmakat megkülönbözteti a testiektől, az utóbbiakról azt állítja, hogy könnyebben elviselhetők, mint a lelki fájdalmak, lévén, hogy azok állandó jelleggel nyomasztják a lelket.^[70] A gyönyörökkel ugyanez a helyzet, a testi gyönyörök kevésbé értékesek a lelkieknél, mivel tartósabbak. Nem meglepő, hogy a lelki gyönyörök között találjuk a bölcseletet. Epikurosz a filozófiát különösen élvezetesnek tekintette, mondván, hogy oldja a lelki zavarokat, de az érzelmek és egyéb bajok megértésében is segít, terápia is, mivel orvosolja a szenvedést, ráadásul önmagában is gyönyörkeltő tevékenység: legjobb gyógyszer a lélek fájdalmaira a filozofikus elmélkedés.^[71]

[68] Diogenész Laertiosz X. 124–125. „Szoktasd magad a gondolathoz, hogy a halálnak nincs köze hozzánk, mert minden kellemesnek vagy kellemetlennek az érzékeléshez van köze, a halál pedig az érzékelés hiányával jár, ezért a helyes felismerése annak a ténynek, hogy a halálnak nincs köze hozzánk, azzal a kellemes gondolattal jár, hogy az élet véges. Tehát az élet nem határtalan, ez elnyomja a halhatatlanság utáni törekvést. Az élet nem rémülettel teli annak, aki felfogja, hogy a nemlét egyáltalán nem rémisztő. Balga az az ember, aki azt állítja, hogy fél a haláltól, és nem azért mert kínokat fog érezni, amikor érkezik, hanem mert szenved a halára való várakozástól.”

[69] Diogenész Laertiosz, X, 141, VIII. „A gyönyörök közül egy sem rossz, de bizonyos gyönyörök nagyobb fájdalommal járnak, mint élvezettel.”

[70] Diogenész Laertiosz, X, 137. „Abban is különbözik a kūrénéiektől, hogy a kūrénéiek szerint a testi fájdalmak rosszabbak a lelki fájdalmaknál, ezért büntetik a gonosztevőket szerintük testi fenyítésekkel; Epikurosz ellenben azt állítja, hogy a lelki fájdalmak rosszabbak, a hús csak a jelen ütlegetéseit érzi, az elme ellenben a múltbéli, jelenlegi és jövőbeli is; ugyanezen alapon állítja, hogy a lélek gyönyöreai nagyobbak.”

[71] Diogenész Laertiosz, X. 122. „Fiatalon sem szabad azon hezitálni, hogy filozófiával foglalkozunk, idős korban pedig nem szabad megcsömörölni tőle, mivel nincs olyan életszakasz, ami alkalmatlan vagy túl késő volna a lélek egészségének karbantartására. Aki azt állítja, hogy még

b) A morális felelősség és a szabadság problémája

Epikurosz etikájának egyik legproblematisabb része a morális felelősség kérdésével kapcsolatos. Az atomizmus tana szerint minden mozgás, amely a lélekben bekövetkezik kizárólag az atomok mozgásának következménye. Ennek megfelelően minden lelki folyamat az érzelmeiktől, a gondolatokon át a morális tetteket kiváltó motívumokig az atomok vibráló mozgásából ered, ami a szabadság lehetetlenségét vonja maga után. A megállapítás a felelősség alóli kibúvás lehetőségét is rejti. Könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy a tetteinkért nem mi, hanem a bennünk lévő atomok felelősek. Az atomizmus e redukcionista felfogásának megcáfolására Epikurosz több kísérletet is tesz. Nem igaz, hogy a bennünk lévő atomok viselik a felelősséget a tetteinkért, mivel mi nem atomok vagyunk, hanem, ami az atomokból létrejött. Egy összetett dolog sajátosságai általában nem vezethetők vissza az alkotó elemek tulajdonságaira, az ember esetében is ugyanez a helyzet, bár atomokból áll, de nem csupán az atomok alapvető tulajdonságaival rendelkezhet. Összetett, bonyolult atomszerkezet, ezért saját képességekkel is rendelkezik, ezek közül az egyik az önálló választás képessége.

Az akarat szabadságának igazolására egy másik magyarázatot is találunk: az atomi elhajlás, az atomi ugrás tanát. Az elmélet szerint az atomok végtelenbe tartó, vibráló, egyenletes zuhanással mozognak az űrben, de a harmonikus mozgásukat néha egy-egy szökkenés zavarja meg,^[72] ezeket a spontán ugráso-

- nem jött el, vagy már elmúlt az alkalmas ideje a filozófiával való foglalkozásnak, az olyan mintha azt mondaná, hogy a boldogságra alkalmas időpont nem jött el, vagy elmúlt. Fiatalok és idősök egyaránt keressék a filozófiát, az utóbbiak, hogy a kor előrehaladtával fiatalnak érezzék magukat például visszaemlékezéseiknek köszönhetően, az előbbieknél, hogy ne érezzenek félelmet amiatt, hogy mi fog rájuk várni az életben.”

[72] Az atomizmus elvei szerint minden mozgás az első mozgásból ered. De ebben az esetben létezhet-e szabad mozgás, az élőlények mozoghatnak-e szabad akaratuk szerint, létezhet-e spontán okkal elinduló cselekvés. Az epikureisták szerint nyilvánvaló, hogy léteznie kell, mert a tapasztalat igazolja, hogy vannak szabad választásaink és döntéseink, ennek tisztázására vezetik be a lélek atomok elhajlásának tanát. Lucretius a „declinamus” kifejezést használja, amely egyenesen az elmében megy végbe. Lucretius, II. 256-263. „Honnan eredhet az élő lényeknek szabad és a / sorstól mintegy elszakított akaratja e földön, / melynek folytán megy, hova vágya vezérli, az ember, / s változtatja a mozgást, amiként az eszébe / ötlük, s nem kiszabott részében a helynek, időnek? / Mert biztos, hogy ezekre saját akaratja vezérel / bárkit is, és onnét száll szét a tagokba a mozgás.” (Tóth Béla fordítása.)

Az atomi elhajlás megnevezésére a „clinamen” kifejezést is használja a költő: Lucretius II. 216-226. „Még azt óhajtom feltárni előtted e részben, / hogy mikor őselemünk egyenesen lefelé megy az űrben, / önmaga súlyától egy kissé félrecsapódik, / mindig más-más hely és másféle időben, / annyira épp, hogy irányát kissé félreterelje, / mert e kitérés híján úgy hullnának alá, mint / hullnak a zápor csöppjei sűrűn a végtelen űrben, / s érintés löketés így nem támadna közöttük. / Melynél fogva a természet se teremtene semmit.” (Tóth Béla fordítása.)

Lucretius, II. 285-293. „Más oka van a mozgásnak: mint súly s az ütődés, / s bennünk ebből támad és hat a fenti tehetség, / mert nincs semmi, amelynek a semmi lehetne szülője. / Mert bár ott van a súly, mi miatt mindent nem uralhat / kinti erő s a lökések, ám hogy az elme se álljon / belső kényszer alatt folyvást mindenben, amit tesz, /

És ne legyőzöttként szenvedjen, túrjön örökké, / azt csak az őselemek kicsi elhajlása okozza, / mely nem tudni, milyen helyt és mely időben esik meg.” (Tóth Béla fordítása.)

kat nevezzük atomi elhajlásnak.^[73] Az ugrások bárhol bekövetkezhetnek úgy a testek szerkezetében, mint a lélekben. Az utóbbi azért fontos, mert a morális szabadság lehetőségét csak ezzel az eszközzel lehet védelmezni. Nehézséget okoz, hogy az elmélet kifejtése eredeti Epikurosztól származó szövegekben nem fordul elő, azzal kizárólag Lucretius költeményében találkozunk.

Lucretius alapján kikövetkeztethető, hogy a lélek atomok elhajlásai a cselekvő döntésére is befolyással vannak. Egy cselekedet mérlegelése közben a döntést nem az atomok előre meghatározott mozgása eredményezi, hanem a lélek atomok meg nem jósolható szökkenése. A tan a választásaink változatosságára is magyarázatul szolgál, hiszen ugyanolyan szituációk megélésekor hol így, hol úgy döntünk. Ha az atomok mozgása szabályos volna, ugyanazon szituációk esetében azonosan döntenénk, de a tapasztalat nem ezt támasztja alá, lennie kell tehát az atomi elhajlással magyarázható választási szabadságnak.

Meglátásom szerint az atomi elhajlásról szóló tanítás problémás, hiszen az előre meg nem jósolható atomi kibillenés csak egy előre meg nem jósolható mozgás elindítására ad magyarázatot; a fatalizmust ezzel még nem tudjuk maximálisan megcáfolni. Az elmélet csupán azt képes igazolni, hogy a természet történetének és a mi egyéni életünknek is vannak olyan mozzanatai, amelyekről nem tudjuk, mikor következnek be, de azt nem tudjuk bizonyosan, hogy a kiugrásokat az atomok szükségszerű berendezkedése váltja-e ki, vagy valóban a véletlen. A kiugrás okát nem ismerjük, ezért nem zárható ki, hogy az mégis az atomok szabályos mechanikus mozgásából ered. Az atomi ugrással alátámasztott szabadság véleményem szerint korlátozott, valójában csak az atomi matrixban zajló események kikövetkeztetését, megjósolását cáfolja. Előttünk minden választásunk önálló döntésnek tűnik, de nem zárható ki, hogy ezeket a döntéseket a szabályos atomi mozgások okozzák, még akkor sem, ha éppen véletlenszerűnek tűnnek az atomi ugrások miatt. Adódik a kérdés, vajon ez az epikureista szabadság szabadság-e egyáltalán, vagy csupán illúzió. Ennek eldöntése filozófiai beállítódás kérdése. Ha az atomi elhajlásokat a lélek atomjaiban spontán mozgásokként, okokként értelmezzük, abban az esetben beszélhetünk a személyiség autonóm szabadságáról, ellenben ha az atomok ugrásait az atomok természetes mozgásaként értelmezzük, nem beszélhetünk feltétlen szabadságról, csupán a cselekedeteink okainak általunk ismeretlen minőségéről. Ez utóbbi nevezhető illuzórikus szabadság fogalomnak.^[74] A szövegek alap-

[73] Az atomizmus elleni legfőbb érv a determinizmus vádjá, ahogy arról már korábban szoltunk, az atomi elhajlás elmélete segítségével viszont ez is megszüntethető. Egy-egy véletlen atomi ütközés eredményeként szülehetnek új csillagok, vagy új ötletek, gondolatok, amelyek megjósolhatatlanok és kiszámíthatatlanok.

[74] Első megközelítésben ez utóbbi szabadság fogalom nem tűnik túl filozofikusnak, ám mégis az. A keresztény filozófiában találkozunk hasonló elgondolással, Szent Ágoston egy teljes művet szentelt e témának. Az eleve elrendelés gondolata miatt az ember szabadságát csupán negatívan közelítheti meg. Isten előretudással rendelkezik döntéseinkről, de ezek a döntések előttünk ismeretlenek, szabadságunkat mégis azért kapjuk, hogy saját döntésünk alapján forduljunk felé. Szent Ágoston, 1989, 186–187.

ján nem dönthető el, vajon Epikurosz a feltétlen szabadság vagy az előre nem tudással magyarázható szabadság gondolatát vallotta, az viszont világosan kitűnik, hogy a sorszerű determinizmust visszautasította. Azt feltételezhetjük tehát, hogy az atomi elhajlás tanával a későbbi epikureisták az autonóm szabadság mellett próbáltak érvelni, de az elmélet gyenge pontjaival nem foglalkoztak.

A szabadság melletti érvelésen túl az atomi elhajlás a jellem fejlődésére is magyarázatot szolgáltat. A tanítás szerint az atomi elhajlás saját személyiségünk formálásában is közrejátszik, hiszen karakterünk választásainkban és visszautasításainkban nyilvánul meg. Jellemünk nem eszességünk kiművelésekor csiszolódik, hanem az életünk során elének gördülő nehézségek megoldásakor, például a társas együttélésből fakadó etikai problémák megoldása közben.

c) A közösségi élet

Epikurosz ugyan távol tartotta magát a politikai élettől, mégis határozott elképzeléseket vallott a helyes elvek szerinti társas életről. Elgondolásai a gyakorlatiasság és a hasznosság jegyeit tükrözik. Az igazságosságról például azt vallja, hogy ideális eszmeként önmagában nem létezik, hiszen szerződésből ered, ilyenkor a felek kölcsönösen vállalják, hogy nem ártanak egymásnak. Az igazságosság elsősorban az egyéni életben jár nagy haszonnal, hiszen a lelki nyugalmat, a boldog életet célozza meg. Az igazságtalanságot éppen ezért nem érdemes elkövetni, hiszen a félelem, hogy a tett napvilágra kerül, egész életre szóló nyugtalanságot okoz: az igazságtalanság nem önmagában rossz, hanem a lelepleződéstől való félelem miatt.^[75] A törvényekről azt vallotta, hogy csupán addig igazságosak, míg a közösség hasznára vannak, ha már nem felelnek meg a hasznosság elvárásának, akkor el kell vetni őket és helyükbe új törvényeket érdemes beiktatni. A barátságról is a haszonelvűség jegyében gondolkodott. Azt vallotta, hogy a legfontosabb érték, de csak a haszonért keressük, mert a barátság növeli biztonságérzetünket, barátok körében a lelket nyugtalanító zavarokat könnyebben viseljük.^[76]

[75] Diogenész Laertiosz, X. 150, XXXIII. „Nem létezik általános érvényű igazságosság, csupán egy rögzített megállapodás az emberek között arra vonatkozóan, hogy ne okozzanak kárt és ők se szenvedjenek el károkat. XXXIV. Az igazságtalanság nem önmagában rossz, hanem csak az, ami belőle következik: a gyanúból előálló félelem, hogy az elkövetett igazságtalanság nem marad ismeretlen azok előtt, akik bíraskodhatnak az ilyen tettek felett.

XXXVI. Általában nézve az igazságosság azonos mindenki számára: egy mindenki számára hasznos közép a kölcsönös kapcsolatok terén, de különböző vidékeken és jogi esetekben nem mindenkinek azonos az igazságosság...

XXXVII. A jogosnak minősülő dolgok közül bármely, ami a közhaszon érdekét szolgálja az igazságos, még ha nem is mindenkinek minősül annak; ha viszont egy törvény már nem szolgálja a közhaszon érdekét az a törvény nem igazságos.”

[76] Diogenész Laertiosz, X, 148. XXVII. „Minden jó közül, amit az okosság készít elő számunkra, és ami a boldogságunkat szolgálja egész élettartalmunk idején, azok közül legfontosabb a megszerzett barátság.

Arisztotelész szerint az ember polisz alkotó lény, ez az egyetlen elv adja a rendezett, társas kapcsolatok alapját, de Arisztotelész szemlélete a hellenizmus korára eltűnik. Epikurosz meglátása szerint a politikai élet a bölcs ember számára nem jelenthet boldogságot, sőt valójában azt állítja, hogy a politikai élettől való távolmaradás lehet a nyugodt élet kulcsa.^[77] A társulás legfőbb célja nem a gazdasági és politikai berendezkedés, hanem az egymásba vetett bizalom, vagyis a fent kifejtett barátság. A társulás érzelmi alapon történő megvalósítása kissé naivnak tekinthető, de e kíváncsi megjelenése a hellenizmus korával magyarázható. A görög városállamok a hellenizmus korában már elvesztették gazdasági, kereskedelmi és politikai szerepüket, az élet igazolta, hogy a politikai céllal való társulás nem vezet állandósult boldogsághoz. Más elvet kellett keresni, amelyet nem kezdhetnek ki a történelmi és politikai változások. Ilyen értéket nehéz találni, de elfogadhatónak tűnik, hogy az epikureista barátság eszméje kisebb közösségek esetében megtartó erővel rendelkezhet. Epikurosz Kertje is egy ilyen kisebb filozófiai baráti közösség volt. Működését nem törvények és jól megkreált intézmények szabályozták, hanem a tagok egymás iránti érzelmei, a bizalom és a baráti szeretet.^[78]

IV. ÖSSZEZGÉS

Epikurosz filozófiájának legfőbb értéke az élet élvezetére való nevelés, olyan tanácsokat fogalmaz meg, amelyek bárki számára könnyedén eszközei lehetnek az egyéni boldogság kiteljesítésének. Befejezőképpen néhány epikurosz-i etikai maximát érdemes felidézni: értékeljük minden napnak a legkisebb örömét is; kerüljük a testi, lelki fájdalmat okozó tevékenységeket; foglalkozunk egyáltalán csak olyan dolgokkal, amelyek kellemes érzéssel töltenek el bennünket; keressük a filozófia nyújtotta tudást, mert az a tisztességre és az öröme helyes megítélésre nevel; végül pedig, egy Epikurosz Kertjéhez hasonló helyen időzzünk legkedvesebb barátaink társaságában. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy az epikureizmus a császárkorban igen divatosá vált, a mozgalom népszerűségéről az is árulkodik, hogy még a latin irodalom remekírói is Epikurosz-követőkké váltak. De elhallgatnánk az igazságot, ha nem említünk meg,

- XXVIII. Ugyanazon meggyőződés készlet arra, hogy elhiggyük, hogy semmi félelmetes dolog nem tart örökké, sőt hogy nem is tart túl hosszan, szóval ugyanez a meggyőződés készlet arra is, hogy elfogadjuk, hogy a véges dolgok esetében a legnagyobb biztonságot a barátság adja.”

[77] Diogenész Laertiosz, X. 143. XIV. „Miótán előáll az emberek közösségén alapuló bizalom, egy olyan elv alapján, ami a többi embert is figyelembe veszi és egy bizonyos anyagi szükségletet is kielégít, azzal együtt a legnagyobb biztonság születik meg, ez a nyugodt életet valósítja meg, a tömegetől elvonultan.”

[78] Fontos leszögezni, hogy ez a mozgó erő, amely a Kertet fenntartotta nem nevezhető szeretetnek. A szeretet közösségépítő ereje a kereszténység eszméjéhez kötődik, a két filozófiai szemlélet több ponton is homlokegyenest ellentétes egymással.

hogy a Kert 'carpe diem' életstílusának jócskán akadtak ellenzői is, ám ők sem maradtak filozófia nélkül. A hellenizmus korában egy, az epikureista filozófiával homlokegyenest ellentétes mozgalom is vonzotta a tömegek érdeklődését, ez volt a sztoikusoké. Rendszerük ismertetésére és az epikureizmussal való összehasonlítására azonban már egy következő tanulmány publikálásakor kerülhet sor.

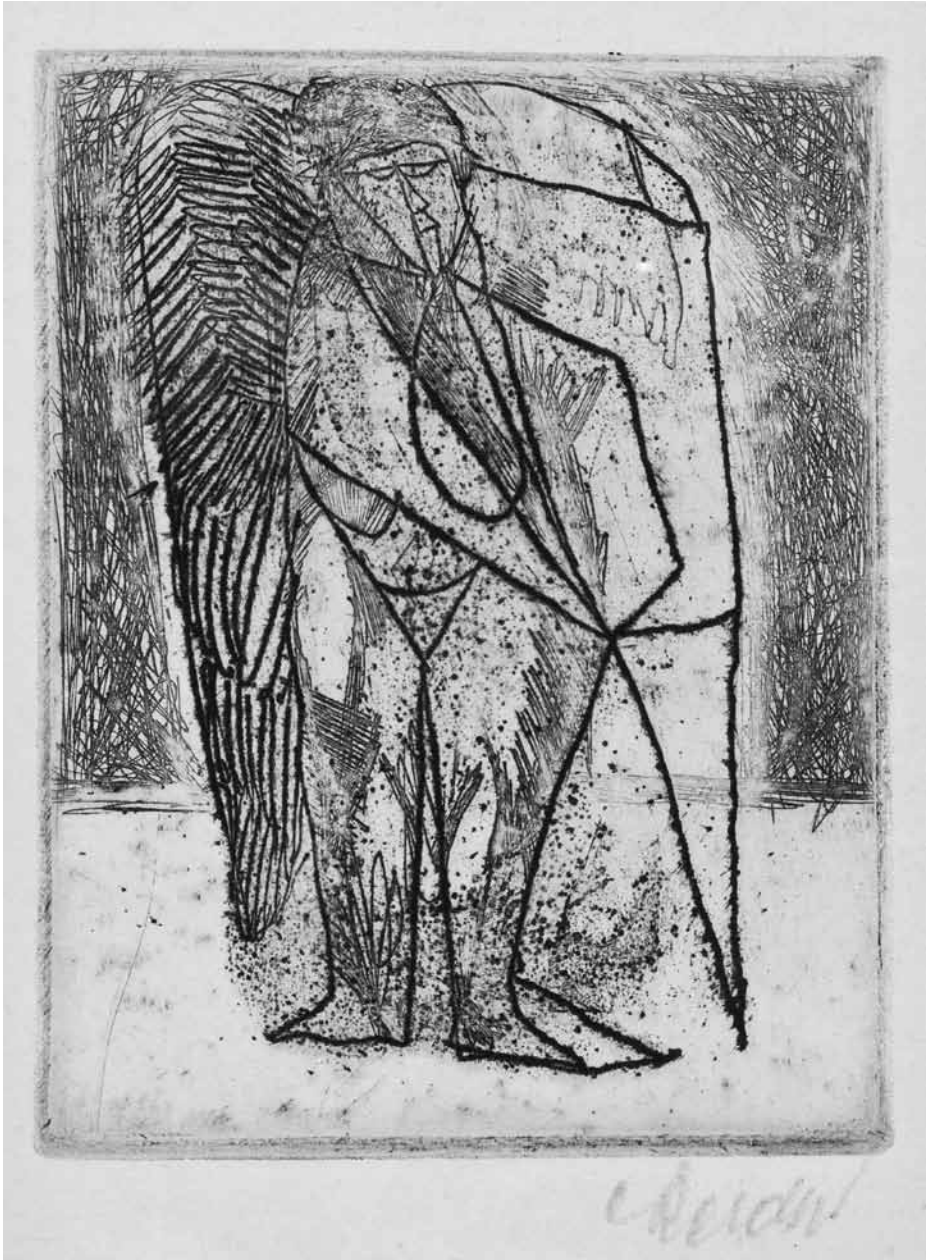
IRODALOM

- Algra, Keimpe – Barnes, Johnattan – Mansfeld, Jaap – Schofield, Malcolm (ed.) (2007): *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Arisztotelész (1965): *De Caelo*. Publiée sous le patronage de l'Assotiation Guillaume Budé, Paris.
- Arisztotelész (1982): *Physica*. Oxford University Press.
- Arisztotelész (1987): *Nikomakhoszi etika*. Európa, Budapest.
- Arnim, Johannes von (1978): *Stoicorum Veterum Fragmenta*. Teubner, Stuttgart.
- Bene László (2007a): A Kert filozófiája. In: Boros Gábor (szerk.): *Filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 155–169.
- Bene László (2007b): *Hellenisztikus filozófia*. In: *Filozófia*. (Szerk. Boros Gábor), Akadémiai Kiadó, 147–189.
- Brunschwig, Jacques (2007): *Introduction: the beginnings of Hellenistic epistemology, Pyrrho*. In: Algra et al., 2007, 241–250.
- Cicero (2004): *Az istenek természete*. Lazi Könyvkiadó, Budapest.
- Cicero (2007): *A legfőbb jóról és rosszról*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Diogenész Laertiosz (2005): *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*. Jel Kiadó, Budapest.
- Epikurosz (1994): *Epikurosz legfontosabb filozófiai tanítása*. (ford., bev. Kövendi Dénes és Sárosi Gyula), Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest.
- Hankinson, R. J. (2007): *Determinism and indeterminism, The epicurean position*. In: Algra et al., 2007, 513–541.
- Kendeffy Gábor (1998): Bevezetés. In: *Antik szkepticizmus*. Cicero- és Sextus Empiricus-szövegek. (összeáll., bev. Kendeffy Gábor), (ford. és a jegyzeteket írta Kendeffy Gábor, Lautner Péter). Atlantisz, Budapest.
- Kirk, G. S. – Raven, J. E. – Schofield, M. (1998): *A preszókratikus filozófusok*. (ford., a jegyzeteket írta Cziszter Kálmán és Steiger Kornél). Atlantisz, Budapest.
- Lachman, Karl (1882): *T. Lucretii Cari de rerum natura, Commentarius*. Typ. Georgii Reimeri, Berolini.
- Laertios, Diogenes (1997): *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. [román nyelvre ford. C. I. Balmuş], Iași, Polirom.
- Long, Anthony A. (1998): *Hellenisztikus filozófia*. Osiris, Budapest.
- Long, Anthony A. – Sedley, D. N. (1987): *The Hellenistic Philosophers*, Cambridge.
- Lucretius (1997): *A természetről*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Muehll, Peter von der (1922): *Epicurus*. Lipsiae.
- Reale, Giovanni (2008): *Isatoria filosofiei antice 1*. Galaxia Guttenberg.
- Sedley, David (2007): *Epicurean Physics*. In: Algra et al., 2007, 362–363.
- Szent Ágoston (1985): *A Szentháromságról*. Szent István Társulat, Budapest.
- Szent Ágoston (1989): *A boldog életről. A szabad akaratról*. Európa, Budapest.

- Szoboszlai-Kiss Katalin (2011): A hellenizmus filozófiai mozgalmainak gyökereiről – A kisebb szókratikus iskolák. In: *Jog Állam Politika*, III. évfolyam, 4. szám, 133–158.
- Usener, Hermann (1887): *Epicurea*. Leipzig.

LETÖLTÉSEK

- <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl10.html>
- <http://www.thelatinlibrary.com/cicero.shtml>

•
Kondor Béla: 12 kis rézkarc album, 1970. (részlet)